DE DROOM

ALS UITING VAN HET ONBEWUSTE ZIELELEVEN

DOOR

Prof. Dr. SIGM. FREUD

TE WEENEN

MET TOESTEMMING VAN DEN SCHRIJVER VERTAALD, EN VAN EEN INLEIDING VOORZIEN

DOOR

JOHAN STÄRCKE

ARTS TE AMSTERDAM

TWEEDE HERZIENE DRUK

SALUTEM CONSECTOR
VENTIS DEBITUS LABORIBUSQUE

LEIDEN — S. C. VAN DOESBURGH — 1917

Inschr. Nr: 7702
Datum: 27-8-58

DE DROOM

ALS UITING VAN HET ONBEWUSTE ZIELELEVEN

DOOR

Prof. Dr. SIGM. FREUD
TE WEENEN

MET TOESTEMMING VAN DEN SCHRIJVER VERTAALD, EN VAN EEN INLEIDING VOORZIEN

DOOR

J. STÄRCKE
ARTS TE AMSTERDAM

TWEEDE HERZIENE DRUK

VRIJE BIBLIOTHEE[K]
ST-JOZEF
PLEIN, 26
- KORTRIJK
15014

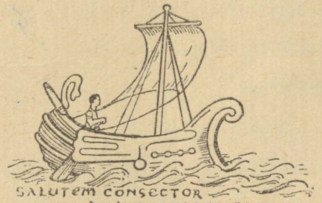

LEIDEN — S. C. VAN DOESBURGH — 1917

INLEIDING.

De 19^{e} eeuw, met haar bijna onafgebroken reeks van uitvindingen en ontdekkingen, en met haar populariseeren van de wetenschap, heeft het publiek langzamerhand eenigszins verwend. Men is niet meer tevreden, als men te hooren krijgt, wat de ervaring van tientallen jaren als wetenschappelijke zekerheid heeft vastgelegd, men wil frisscher, nieuwer nieuws vernemen, en dichter bij de bron zijn dorst naar kennis lesschen. Als een verwend kind, dat veel speelgoed heeft en altijd nog naar nieuw blijft vragen, zoo is het publiek altijd begeerig naar het nieuwste van de wetenschap, en de drukpers tracht zoo goed mogelijk aan die begeerte te voldoen. Nauwelijks is er een machine uitgevonden, of de tijdschriften vertoonen foto's ervan; nauwelijks is er iets nieuws bedacht, een nieuwe hypothese opgesteld door menschen met schitterende oogen 's avonds over hun werktafel gebogen, iets nieuws opgemerkt in een laboratorium, te midden van toestellen en flesschen, of een gerucht van het nieuwtje dringt door tot de pers, en dagbladen en tijdschriften haasten zich, hun lezers zoo uitvoerig mogelijk er over in te lichten.

Het is waar, men vraagt zich wel eens af, of het nuttig is, het groote publiek wetenschap voor te zetten, die nog niet „bezonken" is, ontdekkingen, waarvan men de beteekenis nog niet geheel overziet, nieuwe hypothesen,

waarvan men nog niet weet, waarheen ze ons zullen leiden, maar aan den anderen kant: er is iets aardigs, iets mooois in dit meeleven van een groot deel der menschheid, met wat de weinigen vinden en verstaan. — Wij zijn bij den astronoom, wij staan naast hem, en hij laat ons door zijn reusachtigen telescoop de zachtschijnende planeten en vreemde sterrenwerelden zien, terwijl hij ons van die verre wonderen vertelt; wij vergezellen Nansen en Peary op een Noordpooltocht, alle avonturen maken wij mee; wij staan naast hem als hij in den sneeuwstorm zijn instrumenten afleest, en als hij geniet van de pracht van het Noorderlicht. Wij bezien de nieuwste machines, en staan in het laboratorium van de uitvinders, waar enorme electrische vonken met hevig geknetter overslaan, of waar vreemde soorten licht uit geheimzinnige buizen stralen. Wij gaan met den ballonreiziger mede, tot waar de lucht te ijl wordt voor het leven; wij zijn in de diepste mijnen en in tunnels, waar de boormachines razen. Wij kennen de vreemdste volkeren en de zeldzaamste en merkwaardigste dieren en planten, die op de aarde leven; met een overzeeschen professor graven wij voorwereldlijke monsters uit de diepe aardlagen, en hij vertelt ons van de nieuwste theorie omtrent wat er op aarde gebeurde, honderdduizenden of millioenen jaren vóór er menschen waren. Of wij zijn bij een geleerde, die ons de laatst bekend geworden microben in den microscoop laat zien en ons uitlegt, hoe men zich voorstelt, dat deze legioenen van voor ons oog onzichtbare vijanden kunnen worden bestreden. Wij zien de vreemde, sierlijke wezentjes, die de slaapziekte veroorzaken en zoo geheele landstreken van Centraal-Afrika ontvolken, en een oogenblik later volgen wij met gespannen aandacht de

laatste berichten omtrent nieuwe geneesmiddelen tegen de eindelijk ontdekte microben der syphilis.

En steeds wil het publiek zoo gaarne op de hoogte blijven van de nieuwste vorderingen der wetenschap, het wil vertoeven in een sfeer waar een wind van nieuwe gedachten waait, en waar men den levenden groei van het menschelijk denken kan bespeuren. Onverzadiglijk blijft het vragen: „Wat nu?" — X-stralen, draadlooze telegrafie, radium, wat nu?

Welnu, er *is* iets nieuws, iets zéér gewichtigs, iets zóó belangrijks, dat het waarschijnlijk beschouwd moet worden als een der voornaamste resultaten, die het menschelijk denken tot nu toe heeft bereikt. Het is iets, dat voor de menschheid van buitengewoon groot belang kan blijken, ja, dat wellicht veranderingen zal veroorzaken, die thans nog niet te overzien zijn, en een nieuw tijdperk der menschelijke cultuur zal openen.

Ik bedoel de psychologie van het onbewuste.

Zoolang de theorieën en onderzoekingen, betreffende het onbewuste in den menschelijken geest, zich uitsluitend tot medisch gebied beperkten, was er nog geen reden het groote publiek daaromtrent voor te lichten, thans echter, nu sinds eenige jaren de Freud'sche school den enormen invloed in het licht heeft gesteld, dien het onbewuste op allerlei gebieden van het menschelijk denken uitoefent, wordt het tijd, dat de grondbegrippen van deze nieuwe wetenschap in ruimen kring bekend raken. (Ofschoon het hier geen denkbeelden van de laatste dagen geldt, maar een leer, een theorie, die zich reeds meer dan vijftien jaren aan het ontwikkelen is, is in vele kringen nog zelfs geen gerucht hiervan doorgedrongen).

Volgens FREUD, den grondlegger dezer nieuwe wetenschap, bestaat de ziel uit een groot aantal met elkander dikwerf in strijd zijnde aandriften. De sterkste daaronder eindigen met de overige te onderdrukken; deze onderdrukte aandriften nu zijn het, die, door de sterkere, overheerschende neigingen uit het bewustzijn verdrongen, langs allerlei zijwegen naar uiting streven, en deze uiting vinden we o.a. in door ons ziekelijk genoemde verschijnselen. Dikwijls is aan het verschijnsel nog een samenhang met de onderdrukte neiging waar te nemen. Zoo kan b.v. uit onderdrukte moreele walging (zooals walging van een vies personage, of van een gemeene daad), als ziekelijk verschijnsel braken ontstaan, dat als „nerveus braken" soms maanden duurt.

De verschijnselen van vele zenuw- en zielsziekten, evenals vele verschijnselen uit het normale zieleleven, zijn uitingen van deze verdrongen neigingen. Volgens de opvatting van FREUD bestaat de behandeling van sommige zenuw- en zielszieken daarin dat de processen, die zich in het duister gebied van het onbewuste afspelen, ontdekt en naar de oppervlakte van het bewuste worden overbracht, en dat abnormale werkingen in normale worden veranderd. De zeer vernuftige doch moeilijke methode, die de aanhangers der FREUD'sche school hierbij toepassen, om dezen ziektetoestand in het licht van het bewustzijn te brengen, en daardoor tevens te genezen, is de „Psycho-analyse" [1]).

Oorspronkelijk paste FREUD daarbij hypnose toe, maar

---

[1]) Wie hierin belangstelt, verzuime niet te lezen: „Over Psycho-analyse. Vijf voordrachten gehouden ter gelegenheid van het 20-jarig bestaan der Clark University", door Prof. Dr. SIGM. FREUD, vertaald door Dr. J. E. G. VAN EMDEN. Leiden, S. C. VAN DOESBURGH, 1912.

aangezien vele menschen niet in hypnose gebracht kunnen worden, gebeurt tegenwoordig het onderzoek meestal in normalen toestand. Het lijkt in het eerst een zeer ondankbaar werkje, dat een arts, om iets te weten te komen, den patiënt ernaar gaat vragen, die er echter evenmin iets van weet. De hoofdzaak bij de psycho-analyse is echter, dat de patiënt zonder terughouding alles moet zeggen, wat hem invalt, al lijken zijn invallen hem nog zoo onzinnig, en al is hij nog zoo overtuigd, dat die invallen toevallig zijn, en niets met zijn ziekte te maken hebben. Wanneer dan een zekere mate van vertrouwen en van gewenning is bereikt, blijken de invallen volstrekt niet „willekeurig" of „toevallig" op te duiken, maar afkomstig te zijn uit het onbewuste, en door associaties (gedachten-verbindingen) samen te hangen met datgene, wat men zoekt. Terwijl op deze wijze de verborgen oorzaak der ziekte langzaam en met moeite aan het oppervlak wordt gebracht, wordt de patiënt geleidelijk in staat gesteld zich bewust te worden van de ziekelijke processen, die zich in zijn geest hebben afgespeeld, en zich tevens daarvan vrij te maken.

Een ander technisch middel, dat tegenwoordig bij de psycho-analyse een groote rol speelt, is de analyse der droomen. Hoewel de overeenkomst tusschen droom en waanzin reeds van ouds bekend was, is thans, dank zij FREUD, bekend, dat de droom (een product van onze fantasie, evengoed als b.v. een sprookje) tot stand komt onder invloed van het onbewuste, iets, waarvan men vroeger geen flauw vermoeden had. — Droomen hebben beteekenis; zij voorspellen de toekomst niet, zooals men vroeger wel eens geloofde, maar zij zijn uitingen van ons onbewuste, en hebben groote waarde als middel om van ons onbewuste

iets te weten te komen. Voor het duiden van een droom is echter een zekere techniek noodig. Deze wetenschappelijke droomuitlegging heeft FREUD op meesterlijke en bewonderenswaardige wijze opgebouwd in zijn „Traumdeutung". — Dit werk is echter voor leeken zeer moeilijk te volgen, en bovendien volkomen onvertaalbaar door de talrijke woordspelingen en dergelijke eigenaardigheden in de medegedeelde droomvoorbeelden, die bij het vertalen geheel verloren gaan. Daarom gaven wij er de voorkeur aan, het meer populaire boekje „Über den Traum" te vertalen, dat FREUD voor een grooteren kring van lezers heeft bestemd, en dat in zeer bevattelijken vorm dit moeielijke vraagstuk uiteenzet. Men leze het echter niet éénmaal doch een paar maal door, dan zal men bemerken dat bij herhaalde lezing ook de aanvankelijk wat ingewikkeld schijnende uiteenzettingen geheel helder worden.

Nadat alle zeeën op aarde zijn ontdekt en doorzocht, onderzoekt men de diepzee, worden de wonderen uit de diepte aan het licht gebracht. Zoo is het met de zee, zoo is het ook met de ziel. Na het onderzoek van het bewuste zieleleven, het onderzoek van het onbewuste. — Nog een andere vergelijking dringt zich aan ons op, een vergelijking met de geologie. Het onderzoek van diepe aardlagen brengt aan het licht, hoe het er lang geleden op aarde uitzag; het onderzoek in de diepte van het onbewuste brengt ons tijding omtrent hetgeen lang geleden in de ziel is geschied.

Maar er is méér dan het medisch-therapeutische nut.

Dáárom is het begonnen, maar deze nieuwe wetenschap is in haar snellen groei en koortsachtig haastige ontwikke-

ling daar bovenuit gerezen, en heeft een onverwacht licht geworpen in eeuwenoude problemen.

Het begon al met den droom, en ongeveer in denzelfden tijd, waarin de eerste druk van „Die Traumdeutung" verscheen, stelde FREUD in een ander werk in het licht, dat ook bij het vergeten, verspreken en andere vergissingen, die men vroeger als „toevallig" beschouwde, het onbewuste een groote rol speelt. [1])

Wellicht het belangrijkste, dat de psychologie van het onbewuste tot heden heeft opgeleverd, is het ontdekken van de overeenkomst tusschen de verschijnselen van het onbewuste in de psychologie van het individu en in de psychologie van de menschheid. Zoo heeft de FREUD'sche school aangetoond, dat de sprookjes, die producten der fantasie van een geheel volk, kunnen worden vergeleken met den droom, dat zij, evenals de droom, een uiting zijn van het onbewuste, en dat zij evenals droomen kunnen worden geanalyseerd. Evenzoo is het gebleken, dat de mythen, over welker ontstaan men het nooit eens is kunnen worden, eveneens in wezen met den droom overeenstemmen. De mythologie kan men beschouwen als de droomen van de menschheid, die door de menschheid aan den hemel zijn geprojecteerd.

Zoo hebben dus de volgelingen van FREUD als ware hemelbestormers de goden van den Olympus gehaald, en ze in ons eigen onbewuste geplaatst, waar ze eigenlijk thuis behooren.

In de laatste jaren gaat men haast met den dag méér

---

[1]) Dit werk, „Zur Psychopathologie des Alltagslebens", is in het Holl. vertaald onder den titel: „De invloed van ons onbewuste in ons dagelijksch leven." (Mij. voor Goede en Goedk. Lectuur 1916).

inzien, welk een grooten invloed het onbewuste in ons leven en in de wetenschap heeft. Op het gebied van beschavings- en zedengeschiedenis, godsdienstig leven, aesthetica, wijsbegeerte, etymologie, kunst- en literatuurgeschiedenis, folklore, bijna overal ontdekt men nu den invloed van dat onbewuste.

Wèl mag men zich afvragen, wat de gevolgen van dit alles zullen zijn. Want het is duidelijk, dat er iets gebeurt: de menschheid is bezig, de psycho-analyse op zichzelf toe te passen.

En als een beweging en verandering als de Renaissance samenhing met (zooals men wel eens zegt) de ontdekking van den mensch en van de natuur, zal wellicht een niet minder groote verandering worden bewerkt door de ontdekking van het onbewuste, dat groot is als een zee waarop het bewuste als een klein scheepje drijft.

J. STÄRCKE.

I.

In tijden, waarin men van wetenschap eigenlijk nog niet kon spreken, waren de menschen om de verklaring van hun droomen niet verlegen. Wanneer zij zich na het ontwaken een droom herinnerden, beschouwden zij dezen als een goedgunstige of vijandige boodschap van hoogere demonische of goddelijke machten. Met het ontluiken van een natuurwetenschappelijke denkwijze is al deze beteekenisvolle mythologie in psychologie omgezet, en heden ten dage twijfelt nog slechts een geringe minderheid onder de ontwikkelden er aan, dat de droom door de eigen geestesarbeid van den droomer ontstaat.

Sedert de mythologische hypothese is verworpen, is er echter behoefte ontstaan aan een verklaring van den droom. De voorwaarden voor zijn ontstaan, zijn betrekking tot het geestesleven in den wakenden toestand, zijn afhankelijkheid van prikkels die tijdens den slaaptoestand tot waarneming komen, de vele eigenaardigheden van zijn inhoud die in tegenspraak zijn met het denken in wakenden toestand, de tegenstelling tusschen zijn voorstellingsbeelden en de aandoeningen die zich daaraan vastknoopen [1]), eindelijk de vluchtigheid van den droom, de manier waarop het denken

---

[1]) B.v. men droomt soms van een of andere onbeteekenende gebeurtenis, en is daarover in den droom zeer verheugd of zeer bedroefd. Of men droomt dat iemand, die ons dierbaar is, dood is, zonder dat wij daar bedroefd om zijn. [Vert.]

overdag hem als vreemdsoortig opzijde schuift, hem in de herinnering verminkt of uitwischt: — al deze en nog andere vraagstukken verlangen sinds vele honderden jaren naar een oplossing, die tot heden niet op bevredigende wijze gegeven kon worden. De meeste belangstelling wordt echter gewekt door de vraag naar de beteekenis van den droom, die een tweevoudige vraag in zich sluit. Zij vraagt ten eerste naar de psychische beteekenis van het droomen, naar het verband van den droom met andere gebeurtenissen in den geest, en naar een eventueel bestaande biologische functie [1]) ervan, en ten tweede wil men weten, of de droom uitgelegd kan worden, of de inhoud van een droom een beteekenis heeft, zooals wij deze in andere psychische samenstellingen gewoon zijn te vinden.

Drie richtingen kan men bij de beoordeeling van den droom onderscheiden. De eene, waarin als het ware de naklank van de oude overschatting van den droom bewaard is gebleven, komt tot uiting bij sommige wijsgeeren. Zij meenen, dat het droomleven tot stand komt door een bijzonderen toestand van de werkzaamheid van den geest, dien zij zelfs beschouwen als een verheffing tot een hoogeren trap. Zoo oordeelt b.v. SCHUBERT: „De droom is een bevrijding van den geest uit de macht der uitwendige natuur, een losmaking der ziel van de ketenen der zinlijkheid.” Andere denkers gaan niet zoo ver, zijn echter evenzeer van meening dat de droomen in hoofdzaak uit zielebewegingen ontstaan en uitingen zijn van geesteskrachten, die overdag in hun vrije ontwikkeling belemmerd worden (de droom-fantasie —

---

[1]) d.w.z. nut voor het leven (van den droomer). [Vert.]. Andere woorden, welke men niet kent, zoeke men in de verklarende woordenlijst aan het einde van dit werkje.

SCHERNER, VOLKELT). Dat het droomleven althans op sommige gebieden (geheugen) in staat is bijzonder goed te werken, wordt door een groot aantal onderzoekers toegegeven.

In scherpe tegenstelling hiermede verdedigt het meerendeel der geneeskundige schrijvers een opvatting, volgens welke aan den droom nauwelijks nog eenige waarde als psychisch verschijnsel toekomt. De oorzaken van droomen zijn volgens hen uitsluitend de zintuigelijke en lichamelijke prikkels, die òf van buitenaf den slaper treffen, òf toevallig in zijn inwendige organen ontstaan. Het gedroomde heeft niet méér aanspraak op zin en beteekenis als b.v. de reeks van tonen die ontstaat wanneer iemand, die niets van muziek weet, zijn tien vingers over de toetsen van een piano laat glijden. De droom is eenvoudig te kenschetsen als een lichamelijke, in alle gevallen nuttelooze, in vele gevallen ziekelijke gebeurtenis. (BINZ). Alle eigenaardigheden van het droomleven kunnen verklaard worden uit de onsamenhangende, door physiologische prikkels veroorzaakte arbeid van enkele organen of celgroepen van de hersenen, die voor het overige deel in slaap verzonken zijn.

Zonder zich te bekommeren om dit oordeel der wetenschap of om de oorzaak van den droom, schijnt de volksmeening vast te houden aan het geloof, dat de droom toch een beteekenis heeft, die in verband staat met de voorspelling der toekomst, en die door een of andere methode van droomuitlegging uit zijn vaak verwarden en raadselachtigen inhoud kan worden verkregen. De door het volk toegepaste methode van droomuitlegging bestaat daarin, dat men den droominhoud, dien men zich herinnert, vervangt door een anderen, hetzij stuk voor stuk *volgens*

een vaststaanden „sleutel”, hetzij den geheelen droom door een ander geheel, waarvan de droom een symbool is. Ernstige menschen lachen om deze pogingen. „Droomen zijn bedrog.”

II.

Tot mijn groote verbazing ontdekte ik op zekeren dag, dat niet de geneeskundige meening, maar de opvatting der leeken, die nog half in bijgeloof is verzonken, de waarheid nabij komt. Ik kwam namelijk tot nieuwe gevolgtrekkingen omtrent den droom, doordat ik een nieuwe methode van psychologisch onderzoek erop toepaste, die mij bij het ontcijferen van phobieën (angst-gedachten), dwang-voorstellingen, waandenkbeelden en dergelijke, zeer goede diensten had bewezen, en die sindsdien onder den naam „Psychoanalyse” door een geheele school van onderzoekers in gebruik is genomen. Op de talrijke overeenkomsten van het droomleven met de meest verschillende vormen van geestesziekte in wakenden toestand is door talrijke medische onderzoekers met recht gewezen. Het leek dus reeds van te voren veelbelovend, een methode van onderzoek, die bij de voortbrengselen van den zieken geest doelmatig is gebleken, ook aan te wenden voor de verklaring van den droom. De angst- en dwanggedachten staan even vreemd tegenover het normale bewustzijn als de droom tegenover het wakende bewustzijn; hun herkomst is het bewustzijn even onbekend als de herkomst der droomen. Bij deze voortbrengselen van den zieken geest hebben practische overwegingen ertoe geleid, dat men tracht hun herkomst en wijze van ontstaan te doorgronden. De ervaring had n.l. bewezen dat, wanneer de gedachtengang (die voor het bewustzijn is verborgen), waardoor de

ziekelijke gedachte samenhangt met den overigen inhoud van den geest, openbaar wordt gemaakt, dit een oplossing der symptomen meebrengt, en tengevolge heeft dat de totnutoe onweerhoudbare gedachte overmeesterd wordt. Uit de psycho-therapie was dus de methode afkomstig, waarvan ik mij bedien voor de duiding der droomen.

Deze methode is makkelijk te omschrijven, doch om haar te kunnen toepassen is een grondige studie en langdurige oefening noodig [1]). Wanneer men haar bij iemand anders, b.v. een zieke met een angstvoorstelling, toe te passen heeft, dan verzoekt men hem, zijn aandacht te richten op de bedoelde gedachte, maar niet zooals hij reeds zoo vaak heeft gedaan, er over te denken, maar alles *zonder uitzondering* aan den arts mede te deelen *wat hem daarbij invalt*. De patient beweert dan meestal dat er niets voor zijn aandacht opdoemt, doch deze bewering schuift men op zijde door de krachtige verzekering dat zulk een uitblijven van voorstellingen geheel onmogelijk is. Inderdaad ontstaan er dan zeer spoedig talrijke invallen, waaraan zich nog meerdere vastknoopen, waarbij echter regelmatig het oordeel van den zieke wordt uitgesproken, dat deze invallen onzinnig of onbelangrijk zouden zijn, hier niet bij behooren en hem slechts toevallig en zonder samenhang met het gegeven onderwerp ingevallen zijn. Men bemerkt terstond dat het deze *kritiek* is, welke belet heeft dat al deze invallen medegedeeld worden, ja zelfs dat zij bewust werden. Kan men den patient er toe bewegen, deze kritiek tegen zijne invallen achterwege te laten, en de gedachtenreeksen, die

---

[1]) Het spreekt vanzelf dat verstandige leeken niet moeten liefhebberen op dit gebied van medische behandeling, evenmin als dat zij b.v. iets over operaties lezende, zelf zouden willen gaan opereeren! [Vert.]

bij ingespannen aandacht zich voordoen, verder uit te spinnen, dan verkrijgt men een psychisch materiaal, dat zich duidelijk aanknoopt aan de ziekelijke gedachte, tevens aantoont op welke wijze deze gedachte met andere gedachten samenhangt, en het verder mogelijk maakt de ziekelijke gedachte te vervangen door een nieuwe gedachte die gemakkelijk in den samenhang van den geest kan worden ingevoegd.

Het is hier niet de plaats, om de veronderstelling, waarop deze proef berust, en de gevolgtrekking die men uit het regelmatig gelukken ervan kan afleiden, uitvoerig te behandelen. Het zij hier voldoende te verklaren, dat wij bij elke ziekelijke gedachte voldoende materiaal verkrijgen om deze op te lossen, wanneer wij onze aandacht geheel vestigen op de „onopzettelijke" associaties, die „ons nadenken storen", en die anders door de kritiek als waardelooze afval op zijde worden gezet. Past men deze methode bij zichzelf toe, dan ondersteunt men zich bij het onderzoek het best door zijn aanvankelijk onbegrijpelijke invallen terstond op te schrijven.

Ik wil nu aantoonen waartoe het leidt, wanneer ik deze methode van onderzoek op den droom toepas. Elk droomvoorbeeld moest op dergelijke wijze daarvoor bruikbaar zijn; om bepaalde redenen kies ik echter een droom van mijzelf die mij in mijne herinnering onduidelijk en onzinnig toeschijnt, en die het voordeel heeft dat hij kort is. Misschien zal juist de droom van den afgeloopen nacht aan deze eischen voldoen. Zijn inhoud, onmiddellijk na het onwaken opgeschreven, luidt als volgt:

„Een gezelschap, tafel of Table d'hôte.... we eten spinazie.... Mevr. E. L. zit naast mij, keert zich geheel naar mij toe en legt vertrouwelijk

haar hand op mijn knie. Ik verwijder de hand afwerend. Zij zegt dan: „U hebt altijd zulke mooie oogen gehad.”..... Ik zie dan onduidelijk iets als twee oogen, als teekening, of iets als den omtrek van een brilleglas....”

Dit is de geheele droom of althans alles wat ik mij er van herinner. Hij lijkt mij duister en onzinnig, maar vooral vreemd. Mevr. E. L. is iemand tot wie ik nauwelijks ooit in vriendschappelijke betrekking heb gestaan, en zoo ver ik weet heb ik nooit een nauwere betrekking gewenscht. Ik heb haar in langen tijd niet gezien en geloof niet dat er de laatste dagen over haar gesproken is. Aandoeningen, van welken aard ook, hebben den droom niet vergezeld.

Het nadenken over den droom maakt hem voor mij niet begrijpelijker. Ik zal nu echter zonder kritiek de invallen mededeelen, die bij mij opkomen. Ik bemerk spoedig dat het daarbij van voordeel is, den droom in zijn elementen te verdeelen, en bij elk van deze brokstukken de invallen op te zoeken, die zich daaraan vastknoopen.

Gezelschap, tafel of table d'hôte. Daaraan knoopt zich terstond de herinnering aan de kleine gebeurtenissen welke gisterenavond voorvielen. Ik was uit een klein gezelschap weggegaan, vergezeld van een vriend, die aanbood een rijtuig te nemen en mij naar huis te brengen. „Ik geef de voorkeur aan een rijtuig met taxameter,” zeide hij, „dat houdt iemand zoo aangenaam bezig, men heeft althans iets waarnaar men kijken kan.” Toen wij in het rijtuig zaten en de koetsier de schijf instelde, zoodat de eerste 60 Heller [1]) zichtbaar werden, zette ik de scherts voort. „Wij

[1]) 1 Heller = ongeveer 1/2 cent. [V.]

zijn nauwelijks ingestapt of wij zijn reeds 60 Heller schuldig." Mij herinnert het taxameter-rijtuig altijd aan de Table d'hôte. Het maakt mij gierig en baatzuchtig, doordat het mij onophoudelijk herinnert aan mijne schuld. Het komt mij voor dat deze te snel toeneemt en ik vrees te kort te komen, juist zooals ik aan de Table d'hôte niet kan ontkomen aan de komische bezorgdheid, dat ik te weinig zal krijgen en dat ik op mijn voordeel bedacht moet zijn. In meer verwijderd verband hiermede citeer ik:

„Ihr führt in 's Leben uns hinein,
Ihr lasst den Armen schuldig werden." [1])

Een tweede inval bij de Table d'hôte: Eenige weken geleden heb ik mij aan een hoteltafel in een Tiroler hoogtekuuroord hevig aan mijne lieve vrouw geërgerd, toen zij naar mijn zin niet gereserveerd genoeg tegen eenige tafelburen was, met wie ik volstrekt niet wenschte om te gaan. Ik verzocht haar, zich meer met mij dan met de vreemden bezig te houden, dat is dus ook, alsof ik aan die tafel te kort gekomen was. Nu valt mij ook de tegenstelling op tusschen het gedrag van mijne vrouw aan die table d'hôte en dat van mevr. E. L. in den droom, „die zich geheel naar mij toekeert."

Verder bemerk ik nu, dat de droomgebeurtenis de reproductie is van een klein tafereel dat zich geheel zoo heeft afgespeeld tusschen mijne vrouw en mij, ten tijde dat ik in stilte naar hare hand dong. De liefkozing onder het tafelkleed was het antwoord op een brief, waarin ik ernstig om hare hand vroeg. In den droom is mijne vrouw echter vervangen door de mij vreemde E. L.

---

[1]) „Gij voert ons 't leven in, en laat
Den armen mensch maar schuldig worden."

Mevr. E. L. is de dochter van een man, wien ik geld schuldig geweest ben! Ik kan niet nalaten op te merken, dat daar een ongedachte samenhang wordt onthuld tusschen de stukken van den droominhoud en mijne invallen. Volgt men den associatie-keten die van het eene element van den droominhoud uitgaat, dan wordt men spoedig naar een ander element daarvan teruggevoerd. Mijn invallen bij den droom vormen verbindingen tusschen de droom-elementen, maar deze verbindingen zijn in den droom zelf niet zichtbaar.

Zegt men niet, als iemand verwacht dat anderen voor zijn voordeel zorgen zullen zonder zelf voordeel daarbij te vinden, spottend tot dezen van de wereld onkundige: „Denk je dan dat dit of dat gebeuren zal om der wille van je mooie oogen?" [1]) Dan beduidt immers het gezegde van mevr. E. L. in den droom: „Gij hebt altijd zulke mooie oogen gehad" niets anders dan: Voor U hebben de menschen altijd alles gedaan, U hebt alles voor niets gehad. Het tegendeel is natuurlijk waar: Ik heb altijd, als anderen iets goeds voor mij deden, dit duur betaald. Het moet toch indruk op mij gemaakt hebben, dat ik gisteren het rijtuig, waarmede mijn vriend mij heeft thuisgebracht, voor niets gehad heb.

In elk geval heeft de vriend, bij wien wij gisteren te gast waren, mij vaak tot zijn schuldenaar gemaakt. Ik heb pas onlangs een gelegenheid, om het hem te vergelden, ongebruikt voorbij laten gaan. Hij heeft één enkel geschenk van mij, een antieke schaal, waarop rondom oogen zijn afgebeeld; een zoogenaamd Occhiale, bestemd om het Malocchio (booze oog) af te weren. Hij is trouwens

---

[1]) Bij ons zegt men: „.... voor je mooie gezicht." [Vert.]

oogarts. Ik had hem denzelfden avond naar een patient gevraagd, dien ik tot het voorschrijven van een bril naar hem had verwezen.

Zooals ik bemerk, zijn nu bijna alle stukken van den droom-inhoud in den nieuwen samenhang gebracht Om consequent te zijn, zou ik echter nog kunnen vragen waarom in den droom juist spinazie werd opgedischt. Omdat spinazie mij herinnert aan een klein tafreel, dat kort geleden aan onze huistafel voorviel, toen een van de kinderen — juist datgene van wiens mooie oogen men werkelijk met lof gewagen kan — weigerde spinazie te eten. Ik zelf gedroeg mij als kind net zoo; van spinazie had ik langen tijd een afschuw, tot mijn smaak later veranderde en deze groente mijn lievelingsspijs werd. Het noemen van dit gerecht stelde dus een verbinding voor tusschen mijne jeugd en die van mijn kind. „Wees blij dat je spinazie hebt", had de moeder den kleinen lekkerbek toegeroepen, „er zijn kinderen die heel blij zouden zijn als zij spinazie kregen." Ik word op deze wijze herinnerd aan de plichten der ouders jegens hunne kinderen. De woorden van GOETHE:

„Ihr führt in 'sLeben uns hinein,
Ihr lasst den Armen schuldig werden."

krijgen in dezen samenhang een nieuwe beteekenis.

Ik zal hier halt houden om de thans verkregen uitkomsten der droom-analyse te overzien. Terwijl ik de associaties volgde, die zich vastknoopten aan de enkele, uit hun verband gerukte elementen van den droom, ben ik aan een reeks van gedachten en herinneringen gekomen, waarin ik waardevolle uitingen van mijn zieleleven moet herkennen. Dit materiaal, dat ik door de analyse van den droom heb gevonden, staat in de nauwste betrekking tot den droom-

inhoud, doch deze betrekking is van dien aard, dat ik het nieuwgevondene nimmer uit den droom-inhoud had kunnen afleiden. De droom was zonder aandoeningen, onsamenhangend en onbegrijpelijk. Terwijl ik de gedachten ontwikkel, die zich achter den droom verschuilen, bespeur ik hevige en goed gemotiveerde aandoeningen. De gedachten zelf voegen zich uitstekend tot logisch verbonden ketens tezamen, waarin bepaalde voorstellingen als middelpunten herhaaldelijk voorkomen. Zulke voorstellingen die in den droom zelf niet voorkomen, zijn in ons voorbeeld de tegenstellingen van baatzuchtig — onbaatzuchtig, de elementen schuldig zijn en voor niets doen. Ik zou, in het weefsel dat door de analyse wordt onthuld, de draden vaster kunnen aantrekken, en zou dan kunnen aantoonen dat zij tezamenloopen tot één enkelen knoop, maar overwegingen van niet wetenschappelijken, doch persoonlijken aard verhinderen mij dezen arbeid in het openbaar te verrichten. Ik zou te veel moeten verraden wat liever mijn geheim moet blijven, nadat mij op den weg naar deze oplossingen allerlei duidelijk is geworden, wat ik mijzelf ongaarne beken. Waarom ik dan niet liever een anderen droom kies, waarvan de analyse beter geschikt is voor mededeeling, zoodat ik mijn lezers beter kon overtuigen van de beteekenis en samenhang van het door de analyse gevonden materiaal? Het antwoord luidt: omdat elke droom, waarmede ik mij wilde bezighouden, tot even moeilijk te vertellen dingen zou voeren, en mij denzelfden dwang tot zwijgen zou opleggen. Evenmin zou ik deze moeilijkheden vermijden, wanneer ik den droom van iemand anders analyseerde, tenzij de omstandigheden toelieten om zonder schade voor hem, die mij vertrouwde, alle sluiers te laten vallen.

De opvatting, die zich nu rechtstreeks aan mij opdringt, is deze, dat de droom een soort schadeloosstelling is voor dezen gedachtengang vol aandoeningen en beteekenis, waartoe ik na volbrachte analyse ben gekomen. Ik ken het proces nog niet, dat uit deze gedachten den droom heeft doen ontstaan, maar ik zie in dat het onbillijk is, dit voor te stellen als een zuiver lichamelijke gebeurtenis, die psychisch geen beteekenis heeft, en die ontstaan is door de afzonderlijke werkzaamheid van enkele uit den slaap gewekte groepen van hersencellen.

Tweeërlei opmerkingen nog: Dat de droominhoud zeer veel korter is dan de gedachten, die hij volgens mij vervangt, en ten tweede, dat de analyse een onbelangrijke gebeurtenis van den avond vóór den droom heeft aangewezen als den droomveroorzaker.

Ik zal natuurlijk een zoo ver strekkende conclusie niet maken wanneer mij slechts een enkele droomanalyse ter beschikking staat. Wanneer echter de ervaring mij heeft geleerd dat ik, door de associaties zonder kritiek te vervolgen, vanuit elken droom tot een dergelijken keten van gedachten kan komen, onder welks elementen wij de droombestanddeelen terugvinden, en die onderling correct en beteekenisvol samenhangen, dan zal men de veronderstelling, dat de eerst bemerkte samenhang misschien op toeval zou berusten, wel geheel moeten opgeven. Ik houd het dan ook voor geoorloofd, het nieuwe begrip vast te leggen door er een naam aan te geven. Tegenover den droom, zooals hij in mijne herinnering bestaat, stel ik het erbij behoorende materiaal dat ik door analyse heb gevonden. Ik noem den eersten den manifesten droominhoud, het laatste — voorloopig zonder verdere onderverdeeling — den latenten

droominhoud. Ik sta dan voor twee nieuwe, tot nu toe niet geformuleerde begrippen: 1e welk psychisch gebeuren het is, dat den latenten droominhoud heeft omgezet in den, mij uit de herinnering bekenden, manifesten droominhoud, 2e welk motief of welke motieven zijn er, die deze omzetting hebben geeischt. De verandering, van latenten in manifesten droominhoud, zal ik *droomarbeid* noemen. De tegenhanger van dezen arbeid, die de tegenovergestelde omzetting teweegbrengt, ken ik reeds als de *analyse-arbeid*. De andere droomproblemen: de vraag naar de oorzaken van den droom, naar de herkomst van het droom-materiaal, naar de eventueele beteekenis van den droom (en ook of de droom ergens voor dient), en naar de oorzaak van het vergeten der droomen, zal ik niet aan den manifesten maar aan den pas verkregen latenten droominhoud verklaren. Aangezien alle tegenstrijdige en alle onjuiste opgaven over het droomleven in de literatuur volgens mij afkomstig zijn van de onbekendheid met den latenten droominhoud (die pas door analyse te voorschijn komt), zal ik voortaan een verwisseling van den *manifesten droom* met de *latente droomgedachten* zorgvuldig trachten te vermijden.

III.

De verandering van de latente droomgedachten in den manifesten droominhoud verdient onze onverdeelde aandacht. Het is het eerste voorbeeld dat ons bekend werd, van de omzetting van psychisch materiaal van de éene soort van uiting in de andere, — van een soort van uiting, die zonder meer begrijpelijk voor ons is, in een andere, die wij eerst

VRIJE BIBLIOTHEEK
ST-JOZEF
PLEIN, 28
KORTRIJK.

kunnen begrijpen, als wij met behulp van een leiddraad er moeite voor doen, hoewel ook die laatstgenoemde soort van uiting als een werking van onzen geest moet worden erkend. Naar gelang van de betrekking die er bestaat tusschen latenten en manifesten droominhoud kunnen wij de droomen in drie groepen rangschikken. Wij kunnen ten eerste droomen onderscheiden, die *beteekenisvol* en tevens *begrijpelijk* zijn, d.w.z zich zonder beletsel in ons zieleleven laten invoegen. Zulke droomen zijn er veel; zij zijn meestal kort, en lijken ons in het algemeen weinig merkwaardig, omdat al het vreemde en verbazingwekkende eraan ontbreekt. Hun bestaan is overigens een krachtig argument tegen de leer, volgens welke de droom zou ontstaan door afzonderlijke werkzaamheid van enkele groepen van hersencellen; zij vertoonen geen enkel kenteeken van verminderde of versnipperde psychische werkzaamheid, en toch hebben wij geen enkel bezwaar ze als droomen te herkennen en verwarren wij ze nooit met producten van den wakenden toestand. Een tweede groep wordt gevormd door die droomen, die weliswaar elk een samenhangend geheel vormen en een duidelijke beteekenis hebben, maar onze bevreemding opwekken omdat wij deze beteekenis niet in overeenstemming weten te brengen met ons zieleleven. Zoo b.v., wanneer wij droomen, dat een geliefd bloedverwant aan de pest gestorven is, terwijl wij geen reden hebben iets dergelijks te vreezen, te verwachten of te veronderstellen, en ons verwonderd afvragen: hoe kom ik op dat idee? Tot de derde of laatste groep behooren die droomen, waaraan zoowel beteekenis als begrijpelijkheid ontbreekt, die *onsamenhangend*, *verward* en *onzinnig* lijken. De groote meerderheid van onze droomen vertoont deze eigenschappen,

en daarop berust de geringschatting van de droomen en de medische theorie van de beperkte geesteswerkzaamheid. Vooral in de langere en meer ingewikkelde droomen mist men slechts zelden de duidelijkste teekenen van gebrek aan samenhang.

De tegenstelling tusschen manifesten en latenten droominhoud heeft blijkbaar alleen beteekenis voor de droomen van de tweede, en nog meer voor die van de derde groep. Hier treffen wij de raadsels aan, die wij eerst kunnen oplossen, als wij den manifesten droom vervangen door de latente gedachten, en bij een voorbeeld van deze soort, een verwarden en onbegrijpelijken droom, hebben wij dan ook de bovenbeschreven analyse uitgevoerd. Wij zijn echter tegen onze verwachting gestuit op motieven, die ons hebben belet de latente droomgedachten geheel te weten te komen. Doordat wij die ervaring herhaaldelijk opdeden mochten wij tot het vermoeden komen, dat er, tusschen het verwarde en onbegrijpelijke karakter van den droom en de moeilijkheden bij de mededeeling der droomgedachten, een nauw verband bestaat, dat aan vaste wetten is gebonden. Eer wij een onderzoek instellen naar den aard van dat verband, zal het nuttig zijn dat wij eerst onze aandacht bepalen tot de makkelijker te begrijpen droomen van de eerste groep, waarin manifeste en latente inhoud samenvallen, en de droomarbeid dus niet heeft plaatsgehad.

Ook van een ander gezichtspunt uit is het onderzoek van deze droomen aan te bevelen. De droomen der kinderen zijn namelijk van deze soort, en dus beteekenisvol en niet bevreemdend, wat, het zij terloops aangemerkt, een nieuw argument is tegen het terugbrengen van den droom tot

gedissocieerde hersenwerking [1]), want waarom zou dan een dergelijke vermindering der psychische werkzaamheid bij den volwassene wèl tot de kenmerken van den slaaptoestand behooren, bij het kind echter niet? Wij mogen echter met het volste recht verwachten, dat de kennis van het psychisch gebeuren bij het kind, dat toch wel veel eenvoudiger zijn zal, een onmisbare voorstudie voor de psychologie van den volwassene zal blijken.

Ik zal dus eenige voorbeelden van kinderdroomen mededeelen, die ik verzameld heb: Een meisje van 19 maanden moet een dag hongerlijden, omdat zij 's morgens gebraakt heeft, nadat zij volgens zeggen van het kindermeisje haar maag met aardbeien heeft bedorven. In den nacht na dezen hongerdag hoort men haar in den slaap haar eigen naam noemen en daarbij voegen: „Aar(d)bei, eier(s)truif, pap". Zij droomt dus, dat zij eet, en zij noemt uit haar spijslijst juist datgene, wat, naar zij vermoedt, haar de eerste dagen nog wel karig zal worden toebedeeld. — Op dezelfde wijze droomt van verboden genot een jongetje van 22 maanden, dat den dag te voren zijn oom een mandje versche kersen als geschenk moest aanbieden, waarvan hij natuurlijk zelf maar een enkele mocht proeven. Hij wordt wakker met de verheugde mededeeling: „He(r)man alle kersen opgeten." — Een $3^1/_4$-jarig meisje had overdag een tochtje op het meer gemaakt, wat haar niet lang genoeg geduurd had, want zij huilde toen zij uitstappen moest. Den volgenden morgen vertelde zij, dat zij 's nachts op het meer had gevaren en dus den onderbroken tocht voortgezet had. — Een $5^1/_4$-jarig knaapje scheen op een wandeling

[1]) D.w.z. gesplitste hersenwerking, waarbij verschillende deelen der hersenwerking plaats vinden, doch het verband ontbreekt. [Vert.]

in de buurt van den Dachstein niet tevreden; zoo vaak er een nieuwe berg in het gezicht kwam, vroeg hij of dat de Dachstein was, en weigerde ten slotte, mee naar den waterval te gaan. Zijn gedrag werd aan vermoeidheid toegeschreven, de reden ervan werd echter duidelijk, toen hij den volgenden morgen zijn droom vertelde, dat hij op den Dachstein geklommen was. Hij had blijkbaar verwacht, dat de beklimming van den Dachstein het doel van den tocht zou zijn, en was uit zijn humeur geraakt, toen hij den gewenschten berg niet te zien kreeg. In den droom stelde hij zich schadeloos, voor wat de dag hem niet gebracht had. Iets soortgelijks vinden wij in den droom dien een 6-jarig meisje droomde, toen haar vader wegens het late uur een wandeling had onderbroken vóór het doel bereikt was. Op den terugweg was haar een wegwijzer opgevallen, waar de naam van een ander plaatsje op stond, en haar vader had beloofd, dat hij een volgenden keer ook eens met haar daarheen een uitstapje zou maken. Zij ontving haar vader den volgenden morgen met de mededeeling, dat zij gedroomd had, dat haar vader met haar zoowel op de eene als op de andere plaats was geweest.

Het valt ons dadelijk op, dat al deze kinderdroomen een eigenschap gemeen hebben. Zij vervullen n.l. wenschen die overdag zijn ontstaan en onvervuld zijn gebleven. Zij zijn eenvoudige en onverholen wenschvervullingen.

Niets anders dan een wenschvervulling is ook de volgende kinderdroom, die op het eerste gezicht niet geheel begrijpelijk is. Een meisje van nog geen 4 jaar was, wegens een aandoening van het ruggemerg, van het platteland naar de

stad gebracht en overnachtte bij een kinderlooze tante, in een groot bed, dat voor haar natuurlijk veel te groot was. Den volgenden morgen verhaalde zij, dat zij gedroomd had, *dat het bed veel te klein voor haar was, zoodat zij er niet in kon*. De oplossing van dezen droom als wenschdroom blijkt duidelijk, wanneer men zich herinnert dat *groot zijn* een kinderwensch is, die ook vaak wordt uitgesproken. De grootte van het bed herinnerde de kleine graaggroot àl te nadrukkelijk aan haar kleinheid; daarom verbeterde zij in den droom de verhouding die haar onaangenaam was, en werd zij nu zoo groot dat het groote bed voor haar oog nog te klein was.

Ook wanneer de inhoud der kinderdroomen fijner en samengestelder wordt, ligt de opvatting ervan als wenschvervulling steeds voor de hand. Een achtjarige knaap droomde dat hij met ACHILLES in een strijdwagen reed, die door DIOMEDES werd bestuurd. Hij had zich den vorigen dag verdiept in het lezen van Grieksche heldensagen. Het is makkelijk te constateeren, dat hij deze helden als voorbeeld had gekozen en dat het hem gespeten had dat hij niet in dien tijd leefde.

Uit deze kleine verzameling volgt zonder meer een tweede eigenschap der kinderdroomen, hun *samenhang met* het dagleven. De wenschen, die erin vervuld worden, zijn afkomstig van den dag, in den regel van den voorafgaanden dag, en werden in het wakend denken vurig gekoesterd. Iets onverschilligs, of iets van weinig belang, of wat het kind zoo toeschijnt, is in den droominhoud niet opgenomen.

Ook bij volwassenen kan men talrijke voorbeelden van zulke droomen van het infantiele (kinderlijke) type verzamelen, die echter, zooals wij reeds zeiden, meestal beknopt van inhoud zijn. Zoo beantwoorden een aantal menschen

een nachtelijken dorstprikkel telkens met den droom van drinken; deze droom tracht dus den prikkel op te heffen en den slaap voort te zetten. Bij vele menschen vindt men zulke gerieflijkheidsdroomen dikwijls vóór het ontwaken, wanneer de eisch om op te staan zich aan hen voordoet. Zij droomen dan dat zij reeds opgestaan zijn, bij de waschtafel staan, of reeds op school zijn, op hun bureau of elders, waar zij op bepaalden tijd zijn moeten. In den nacht voor een voorgenomen reis droomt men niet zelden, dat men op die plaats van bestemming is aangekomen; vóór een schouwburgvoorstelling of een gezelligen avond vervroegt de droom niet zelden, als ware hij ongeduldig, het verwachte vermaak. Andere keeren drukt de droom de wenschvervulling ietwat meer indirect uit. Er moet dan nog een verbinding, een gevolgtrekking worden gemaakt, dus een begin van uitleggingsarbeid worden verricht, om de wenschvervulling te herkennen. Zoo b.v. wanneer een man mij vertelt dat zijn jonge vrouw gedroomd heeft dat zij de periode heeft gekregen. Ik moet er aan denken, dat de jonge vrouw, als de periode wegblijft, veronderstelt dat zij zwanger is. Dan is dus de mededeeling van dien droom een aankondiging van de zwangerschap, en de beteekenis ervan is, dat hij den wensch, dat de zwangerschap nog een poosje zou uitblijven, vervuld voorstelt. Onder buitengewone omstandigheden komen zulke droomen van infantiel karakter bijzonder vaak voor. De leider van een Noordpool-expeditie verhaalt bijvoorbeeld dat zijn manschappen, tijdens de overwintering in het ijs, bij eentonigen kost en kleine rantsoenen, steeds, evenals de kinderen van groote maaltijden droomden, droomden van bergen tabak en van thuis te zijn.

Niet zelden komt uit een langen, samengestelden en over het geheel verwarden droom een bijzonder helder stuk naar voren, dat de onmiskenbare wenschvervulling bevat, maar met ander onbegrijpelijk materiaal is verbonden. Wanneer men vaker beproeft ook de schijnbaar onbegrijpelijke droomen van volwassenen te analyseeren, dan bemerkt men tot zijn verwondering dat deze zelden zoo eenvoudig zijn als de kinderdroomen, en dat zij wellicht achter de eene wenschvervulling nog een andere beteekenis verbergen.

Het zou nu zonder twijfel een eenvoudige en bevredigende oplossing der droomraadsels zijn, wanneer de analyse-arbeid ons in staat zou stellen, ook de onzinnige en verwarde droomen van volwassenen terug te brengen tot het infantiele type, n.l. de vervulling van een wensch die overdag vurig is gekoesterd. Deze verwachting heeft zeer zeker den schijn niet voor zich. De droomen zijn meestal vol van onverschillig en vreemdsoortig materiaal, en van wenschvervulling is in hun inhoud niets te merken.

Eer wij echter afscheid nemen van de infantiele droomen, die onverholen wenschdroomen zijn, willen wij niet verzuimen, opmerkzaam te maken op een reeds lang bekende hoofdeigenschap van den droom, die juist in deze groep het zuiverst te voorschijn komt. Ik kan elken droom van dit soort vervangen door een wensch-zin: O, had het tochtje op het meer maar langer geduurd; — was ik maar reeds gewasschen en aangekleed; — had ik de kersen maar mogen houden, inplaats van ze aan oom te moeten geven; maar de droom geeft meer dan dezen optatief. Hij toont den wensch als reeds vervuld, stelt deze vervulling als wezenlijk en thans-gebeurend voor, en het materiaal der droomvoorstelling bestaat in hoofdzaak — ofschoon welis-

waar niet uitsluitend — uit situaties en overwegend visueele [1]) zintuigsbeelden. Wij zien dus dat ook in deze groep een soort omzetting — die men kan betitelen als droomarbeid — niet geheel ontbreekt: Een gedachte, die als wensch bestaat, wordt vervangen door iets dat men op 't oogenblik ziet gebeuren.

IV.

Wij voelen ons geneigd aan te nemen, dat een dergelijke omzetting in een situatie ook bij de verwarde droomen heeft plaatsgevonden, hoewel wij niet kunnen weten, of het ook hier een wensch is, die omgezet wordt. Het eerst meegedeelde droomvoorbeeld, op welks analyse wij een eindweegs zijn ingegaan, geeft ons tenminste op twee plaatsen reden, iets dergelijks te vermoeden. Er komt in de analyse voor, dat mijn vrouw zich aan tafel met anderen bezighoudt, wat mij onaangenaam aandoet; de droom bevat precies het tegenovergestelde daarvan, n.l. dat degene, die hier mijn vrouw vervangt, zich geheel naar mij toekeert. Tot welken wensch kan nu een onaangename gebeurtenis wel eerder leiden, dan tot dezen, dat het tegenovergestelde daarvan plaatsgevonden zou hebben, zooals de droom het inderdaad laat gebeuren? Een geheel gelijksoortige verhouding bestaat er tusschen de bittere gedachte in de analyse, dat ik niets voor niets heb gekregen, en het gezegde van de vrouw in den droom: U hebt immers altijd zulke mooie oogen gehad. Een deel der tegenstellingen tusschen manifesten en latenten droominhoud zou dus teruggebracht kunnen worden tot wenschvervulling.

[1]) d.w.z. van het gezichtszintuig. [V.]

Meer in het oog vallend echter is een ander resultaat van den droomarbeid, waardoor de onsamenhangende droomen ontstaan. Vergelijkt men, bij een willekeurig voorbeeld, het aantal der voorstellings-elementen of den omvang van het opgeschrevene, bij den droom en bij de droomgedachten die door de analyse te voorschijn komen, en waarvan men het spoor in den droom terugvindt, dan kan men er niet aan twijfelen, dat de droomarbeid hier een enorme samenpersing of verdichting heeft tot stand gebracht. In welke mate deze verdichting bij het droomen plaats heeft, daarover kan men zich voorloopig geen oordeel vormen; zij maakt echter destemeer indruk, naarmate men verder in de droomanalyse is doorgedrongen. Men vindt dan geen element van den droominhoud, waarvan de associatiedraden niet naar twee of meer richtingen uiteenloopen, geen situatie, die niet uit twee of meer indrukken en gebeurtenissen samengelapt is. Ik droomde b.v. eens van een soort zwembassin, waarin de badenden naar alle kanten wegzwommen; op één plaats stond iemand aan den kant en bukte zich naar een der badende personen, alsof hij haar eruit wilde trekken. De situatie was samengesteld uit de herinnering aan een gebeurtenis uit de puberteitsjaren en uit twee schilderijen, waarvan ik er één kort voor den droom had gezien. Die twee schilderijen waren de Bespieding in het Bad uit de cyclus Melusine van Schwind (zie de wegvluchtende badenden) en een stuk van een Italiaanschen meester, voorstellende de zondvloed. De kleine gebeurtenis echter had daarin bestaan dat ik het bijwoonde, dat in de zwemschool de zwemmeester een dame uit het water hielp, die zich verlaat had tot het de tijd voor de heeren was. — De situatie in het voorbeeld, dat wij voor de analyse kozen, brengt

mij bij de analyse op een kleine reeks herinneringen, die elk iets tot den droominhoud hebben bijgedragen. In de eerste plaats het kleine tafereel uit den tijd vóór mijn verloving, waarover ik reeds heb gesproken; een handdruk, die wij elkaar toen onder de tafel gegeven hadden, heeft aan den droom het détail „onder de tafel" verschaft, dat ik achterna aan mijn herinnering moet toevoegen. Van „naar mij toekeeren" was toen natuurlijk geen sprake; ik weet door de analyse, dat dit element een wenschvervulling door tegenstelling is, die bij het gedrag van mijn vrouw aan de Table d'hôte behoort. Achter deze herinnering van kort geleden verbergt zich echter nog een dergelijk tafereel van veel meer belang uit onzen verlovingstijd, waardoor wij een dag lang van elkaaar werden vervreemd. — Het vertrouwelijk leggen van de hand op de knie behoort in een heel ander verband en bij heel andere menschen. Dit droomelement wordt zelf weer het uitgangspunt van twee afzonderlijke herinneringsreeksen, enz.

Het materiaal uit de droomgedachten, dat bijeen wordt vergaard voor de vorming van de droomsituatie, moet natuurlijk om te beginnen hiervoor bruikbaar zijn. Het is hiervoor noodig, dat er in alle samenstellende deelen één — of meer — gemeenschappelijke factoren zijn. De droomarbeid gaat dan te werk zooals FRANCIS GALTON bij het vervaardigen van zijn familiefotografieën. [1]) Zij brengt de verschillende samenstellende deelen als het ware op elkaar gelegd tot dekking; dan treedt datgene, wat zij gemeen

[1]) Wanneer eenige personen, die iets op elkaar gelijken, na elkaar op één zelfde fotografische plaat worden opgenomen (zoodanig dat neus, mond en oogen op dezelfde plaats komen), dan ontstaat een foto waarin de gemeenschappelijke gelaatstrekken duidelijk uitkomen. [Vert.]

hebben, in het gecombineerde beeld duidelijk te voorschijn, terwijl de tegenstrijdige détails elkaar nagenoeg opheffen. Deze wijze van ontstaan verklaart ook gedeeltelijk de onzekere, en eigenaardig wazige manier, waarop zoovele elementen van den droominhoud zijn aangeduid. De droomuitlegging, van dit begrip uitgaande, spreekt den volgenden regel uit: Wanneer bij de analyse een onduidelijkheid kan worden opgelost in „òf — òf", dan moet men dit voor de uitlegging vervangen door „en", en elk lid van het schijnbare alternatief [1]) tot zelfstandig uitgangspunt van een reeks van invallen kiezen.

Wanneer zulke gemeenschappelijke factoren bij de droomgedachten niet aanwezig zijn, dan doet de droomarbeid haar best, ze te maken, om de gemeenschappelijke voorstelling in den droom mogelijk te maken. De gemakkelijkste manier om twee droomgedachten, die nog niets met elkaar gemeen hebben, dichter bij elkaar te brengen, bestaat daarin, dat de geijkte uitdrukking voor de eene gedachte eenigszins wordt veranderd, waarbij de andere haar dan eventueel nog tegemoet komt door een overeenkomstige omgieting in een andere uitdrukking. Er gebeurt hier iets dergelijks als bij het rijmen, daarbij wordt de overeenstemming in klank gezocht, zooals hier een gemeenschappelijke factor wordt gezocht. Een belangrijk deel van den droomarbeid bestaat in het scheppen van zulke vaak zeer geestige, vaak echter gedwongen schijnende tusschengedachten; deze reiken dan van de gemeenschappelijke voorstelling in den droominhoud tot aan de oorspronkelijke, in vorm en wezen van elkaar verschillende droomgedachten.

---

[1]) alternatief = keus tusschen twee dingen [V.]

Ook in de analyse van ons droomvoorbeeld vind ik een dergelijk geval van omvorming van een gedachte met het doel deze te doen samengaan met een andere, die in wezen ervan verschilt. Bij de voortzetting der analyse stuit ik namelijk op de gedachte: Ik zou wel willen dat ik ook eens iets voor niets kreeg, maar deze vorm is voor den droominhoud niet bruikbaar. Hij wordt daarom vervangen door een nieuwe: „Ik zou graag iets willen genieten zonder „kosten" te hebben. Het woord kosten past nu met zijn tweede beteekenis (duitsch: „kosten" = proeven) in den gedachtengang die bij Table d'hôte behoort, en kan worden voorgesteld door de spinazie die in den droom wordt opgedischt. Als bij ons een gerecht op tafel komt, waar de kinderen voor bedanken, dan probeert Moeder het eerst met zachtheid en zegt tegen de kinderen: Alleen maar even proeven (kosten). Dat de droomarbeid zoo zonder aarzelen gebruik maakt van de dubbelzinnigheid der woorden, lijkt weliswaar zonderling, maar als men meer ervaring krijgt, blijkt dit iets heel gewoons te zijn. Door den verdichtingsarbeid van den droom worden ook zekere bestanddeelen van zijn inhoud begrijpelijk, die slechts bij den droom voorkomen en die men in het wakende bewustzijn niet vindt. Dit zijn de verzamel- en menggestalten en de wonderlijke mengvormen, scheppingen, die men kan vergelijken met de samengestelde dieren uit de fantasie der oostersche volkeren [1]; de laatste echter zijn in ons denken reeds tot vaste begrippen geworden, terwijl de droomkomposities in onuitputtelijken rijkdom steeds nieuw worden gevormd. Iedereen kent zulke vormingen uit zijn

---

[1]) Zooals b.v. half vrouw, half leeuw. [V.]

eigen droomen; zij ontstaan op zeer verschillende manieren. Ik kan een persoon samenstellen, door hem gelaatstrekken te geven zoowel van den een als van den ander, of door hem de gestalte van den eenen te geven en daarbij in mijn droom den naam van den ander te denken, of ik kan mij den eenen persoon voor oogen halen, doch hem in een situatie plaatsen waarin een ander verkeerd heeft. In al deze gevallen heeft de samentrekking van verschillende personen tot een enkelen vertegenwoordiger in den droominhoud beteekenis, zij beduidt: „en", „evenals", een gelijkstellen der oorspronkelijke personen in een zeker opzicht, dat ook in den droom zelf kan vermeld worden. In den regel kan deze gemeenschappelijke factor van de versmolten personen echter pas door de analyse worden opgezocht en wordt hij in den droominhoud juist alléén door de vorming van den meng-persoon aangeduid.

Dezelfde verschillende wijzen van ontstaan, en dezelfde regel bij de oplossing ervan, vinden wij ook bij de buitengewoon talrijke mengvormen uit den droominhoud, waarvan ik wel geen voorbeelden behoef te geven. Hun zonderlingheid verdwijnt geheel, wanneer wij besluiten ze niet op één lijn te stellen met de voorwerpen die wij in wakenden toestand waarnemen, maar ons herinneren, dat zij het resultaat zijn van de droomverdichting en, op treffende wijze, in de afkorting een gemeenschappelijke eigenschap der gecombineerde voorwerpen doen uitkomen. Wat dat gemeenschappelijke is, komt ook hier meestal pas door de analyse voor den dag, de droominhoud zegt als het ware slechts: Al deze dingen hebben een X gemeen. De ontleding van zulke mengvormen door de analyse leidt vaak langs den kortsten weg tot de beteekenis van den droom. Zoo droomde

ik eens, dat ik met een van mijn vroegere leermeesters van de hoogeschool in een bank zat, die midden tusschen andere banken een snel voortgaande beweging had. Dit was een combinatie van collegezaal en trottoir roulant. Verder ga ik op deze gedachte thans niet in. — Op een anderen keer zit ik in een wagon en heb op mijn schoot een voorwerp in den vorm van een hoogen hoed (Zylinderhut), dat echter uit doorzichtig glas bestaat. Die situatie herinnert mij terstond aan het spreekwoord: Met den hoed in de hand komt men door het gansche land. De glazen cylinder herinnert mij langs een korten omweg aan het Auer'sche gasgloeilicht, en ik weet spoedig, dat ik graag een uitvinding zou doen, die mij even rijk en onafhankelijk zou maken als mijn landgenoot, Dr. AUER uit Welsbach, door de zijne werd, en dat ik dan zou gaan reizen tn plaats van in Weenen te blijven. In den droom reis ik met mijn uitvinding — den inderdaad nog niet gebruikelijken glazen cylinderhoed. — De droomarbeid houdt er bijzonder veel van, twee voorstellingen, die elkaars tegenstelling zijn, door denzelfden mengvorm voor te stellen, b.v. wanneer een vrouw in haar droom ziet dat zij een hoogen bloemstengel draagt, zooals de engel op de schilderijen van de Verkondiging van MARIA wordt voorgesteld (onschuld — zij heet zelf MARIE). terwijl de stengel echter is bezet met dikke, witte bloemen, die op Camelia's lijken (tegenovergestelde van onschuld: de dame met de Camelia's).

Een groot deel van hetgeen wij over de droomverdichting te weten zijn gekomen, laat zich samenvatten in deze formule: Elk element van den droominhoud is door het materiaal der droomgedachten meervoudig gedetermineerd („überdeterminiert"), stamt niet af van een enkel element

uit de droomgedachten, maar van een gansche reeks van zulke elementen, die in de droomgedachten volstrekt niet nauw verwant behoeven te zijn, maar tot de meest uiteenloopende gebieden van het gedachtenweefsel kunnen behooren. Door het droomelement wordt al dit afzonderlijke materiaal vertegenwoordigd in den droominhoud. De analyse openbaart echter nog een andere zijde van de ingewikkelde betrekking tusschen droominhoud en droomgedachten. Evenals er van elk droomelement verbindingen naar verschillende droomgedachten loopen, wordt ook in den regel een droomgedachte door meer dan één droomelement vertegenwoordigd; de associatieve verbindingen konvergeeren niet eenvoudig van de droomgedachten tot aan den droominhoud, maar zijn onderweg nog meermalen gekruist en door elkaar geweven.

Naast de omzetting van een gedachte in een situatie (de „dramatiseering") is de verdichting de belangrijkste en eigenaardigste eigenschap van den droomarbeid. Van een beweegreden, die tot dit samenpersen van den inhoud zou dwingen, is ons voorloopig echter nog niets gebleken.

V.

Bij de samengestelde en verwarde droomen, die ons nu bezighouden, zijn de verdichting en de dramatiseering niet voldoende om te verklaren, dat de droominhoud en de droomgedachten zulk een verschillenden indruk maken. Er is nog een derde factor werkzaam, daarop wijzen verschillende feiten, die waard zijn zorgvuldig verzameld te worden.

Wanneer ik door analyse tot de kennis der droomgedachten ben gekomen, bespeur ik in de eerste plaats dat

de manifeste droominhoud een geheel andere stof behandelt dan de latente.

Dit is wel slechts een schijn, die bij nauwkeurig onderzoek verdwijnt, want ten slotte vind ik den geheelen droominhoud in de droomgedachten weer, bijna alle droomgedachten door den droominhoud vertegenwoordigd, maar wel blijft van het verschil toch iets bestaan. Wat in den droom breed en duidelijk als de voornaamste inhoud werd voorgesteld, dat moet zich volgens de analyse vergenoegen met een zeer ondergeschikte rol in de droomgedachten, en wat naar de uitspraak van mijn gevoelens recht heeft op de grootste belangstelling onder de droomgedachten, daarvan vindt men het voorstellingsmateriaal in den droominhoud òf in het geheel niet, òf het is vertegenwoordigd door een flauwe toespeling in een onduidelijk deel van den droom. Ik kan dit feit zóó beschrijven: „Tijdens den droomarbeid gaat de psychische intensiteit van de gedachten en voorstellingen, waar zij rechtmatig bij behoort, op andere over, die naar mijn oordeel geen aanspraak op zulk een nadruk kunnen maken." Geen ander proces draagt zooveel er toe bij, om de beteekenis van den droom te verbergen en mij den samenhang van droominhoud en droomgedachten onkenbaar te maken. Tijdens dit proces, dat ik de droomverschuiving wil noemen, zie ik ook dat de meerdere of mindere psychische intensiteit, belangrijkheid of geschiktheid om aandoeningen op te wekken, die de droomgedachten bezaten, worden omgezet in meerdere of mindere duidelijkheid der zintuigelijk waargenomen beelden. Het duidelijkste van den droominhoud lijkt mij zonder meer het belangrijkste, juist in een onduidelijk droom-element kan

ik echter vaak de meest directe afstammeling van de voornaamste droomgedachte herkennen.

Wat ik droomverschuiving heb genoemd, zou ik ook kunnen betitelen als waarde-verandering der psychische waarden. Ik heb echter het verschijnsel nog niet uitvoerig genoeg behandeld, wanneer ik er niet bijvoeg dat deze verschuivings- en waardeveranderingsarbeid in verschillende droomen in zeer verschillende mate werkzaam is. Er zijn droomen die bijna zonder eenige verschuiving tot stand gekomen zijn. Dit zijn zeker de meest beteekenisvolle en begrijpelijkste, zooals wij bijvoorbeeld de onverholen wenschdroomen hebben leeren kennen. In andere droomen heeft geen enkel stuk der droomgedachten zijn eigen psychische waarde behouden, of al het belangrijke in de droomgedachten is door bijzaken vervangen en daar tusschen vindt men een geheele reeks van overgangen. Des te duisterder en verwarder een droom is, des te grooter aandeel aan zijn vorming mag men toeschrijven aan de verschuiving.

Het voorbeeld, dat wij voor de analyse kozen, toont tenminste zooveel van verschuiving, dat zijn inhoud een ander middelpunt heeft dan de droomgedachten. Op den voorgrond van den droominhoud komt hier een situatie, alsof een vrouw mij avances zou maken; het voornaamste gewicht in de droomgedachten wordt gelegd op den wensch, ook eens onbaatzuchtige liefde, die niets kost, te genieten, en deze gedachte is verborgen achter het gezegde van de mooie oogen en de verwijderde toespeling „spinazie".

Wanneer wij door de analyse de droomverschuiving weer ongedaan maken, komen wij tot de oplossing van twee veelbesproken droomproblemen, namelijk de vraag, welke

oorzaken den droom opwekken, en op welke wijze de droom met het wakende leven samenhangt. Er zijn droomen die hun aanknoopingspunten aan de gebeurtenissen van den dag onmiddellijk verraden; in andere droomen is van zulk een betrekking geen spoor te ontdekken. Neemt men dan de analyse te hulp, dan kan men aantoonen dat elke droom, zonder een enkele uitzondering, zich vastknoopt aan een indruk van de laatste dagen — waarschijnlijk is het juister te zeggen: van den laatsten dag voor den droom (den droomdag). De indruk, die de rol van droom-opwekker [1]) krijgt, kan zoo belangrijk zijn, dat het ons niet verbaast, dat wij ons overdag er mede bezighouden, en in die gevallen zeggen wij met recht van den droom, dat hij de belangen van het wakende leven voortzet. Gewoonlijk echter, wanneer in den droominhoud een betrekking tot een dagindruk voorkomt, is die laatste zoo gering, onbeteekenend en het vergeten waard, dat wij ons hem niet zonder eenige moeite kunnen herinneren. De droominhoud zelf schijnt zich dan, ook waar hij samenhangend en begrijpelijk is, bezig te houden met de onverschilligste beuzelingen, die onze belangstelling niet waard zijn. Een groot deel van het niet begrijpen van den droom ontstaat doordat het onbegrijpelijke en nietige van den droominhoud zoo op den voorgrond treedt.

De analyse vernietigt den schijn, waarop dit geringschattende oordeel was gegrond. Wanneer de droominhoud een onverschilligen indruk als droomveroorzaker op den voorgrond plaatst, dan wijst de analyse steeds op de

---

[1]) Met dit woord („Traumerreger") is niet zoozeer bedoeld de droomoorzaak, als wel de droom-aanleiding, zooals uit het volgende zal blijken. [Vert.]

belangrijke, met recht opwindende gebeurtenis, welke vervangen wordt door een onbelangrijke gebeurtenis, waarmede zij door veel associatieve verbindingen was verbonden. Wanneer de droominhoud onbelangrijk en oninteressant voorstellingsmateriaal behandelt, dan komen door de analyse de talrijke verbindingswegen te voorschijn, waardoor dit waardelooze samenhangt met het meest waardevolle in de psychische waardeering van het individu. Het zijn slechts daden van verschuivingsarbeid, wanneer, inplaats van de met recht opwindende indrukken de indifferente, en inplaats van het inderdaad interessante materiaal het onverschillige in den droominhoud wordt opgenomen. Beantwoordt men de vragen naar de droomveroorzakers en naar den samenhang van het droomen met wat ons overdag bezig houdt, volgens de nieuwe inzichten waartoe men bij het vervangen van den manifesten droominhoud door den latenten is gekomen, dan moet men zeggen: „De droom houdt zich nooit bezig met dingen, die niet ook waard zijn dat wij er ons overdag mede bezig houden, en kleinigheden die ons overdag niet interesseeren, zijn ook niet bij machte ons in den slaap te vervolgen."

Wat is in het voorbeeld, dat wij voor de analyse kozen, de droom-opwekker? De werkelijk onbeteekenende gebeurtenis, dat een vriend mij een kosteloozen rit in een rijtuig liet doen. De situatie van de table d'hôte in den droom bevat een toespeling op deze indifferente aanleiding, want ik had in het gesprek den taxi vergeleken met de table d'hôte. Ik kan echter ook vermelden welke belangrijke gebeurtenis door deze nietige gebeurtenis wordt

vertegenwoordigd. Eenige dagen te voren had ik vrij veel geld uitgegeven voor een dierbare bloedverwant. Geen wonder, heet het in die droomgedachten, wanneer deze mij daarvoor dankbaar is, maar die liefde was niet kosteloos. Kostelooze liefde treedt echter onder de droomgedachten op den voorgrond. Dat ik niet lang geleden verscheidene ritten per rijtuig met de genoemde bloedverwant gemaakt heb, maakt het mogelijk, dat de eene rijtuigrit met mijn vriend mij herinnert aan de betrekking met die andere. De indifferente indruk, die door dergelijke aanknoopingspunten de droomopwekker wordt, moet aan nog een andere voorwaarde voldoen, die voor de werkelijke droomoorzaak niet geldt; hij moet altijd recent zijn, afkomstig zijn van den droomdag.

Ik kan het onderwerp der droomverschuiving niet verlaten, zonder nog te herinneren aan een merkwaardig proces bij de droomvorming, waarbij verdichting en verschuiving samenwerken. Wij hebben reeds bij de verdichting het geval leeren kennen, dat twee voorstellingen in de droomgedachten, die iets gemeenschappelijks en overeenkomstigs bezitten, in den droominhoud worden vervangen door een mengvoorstelling, waarin een duidelijke kern met het gemeenschappelijke overeenkomt, terwijl de vage aanduidingen overeenkomen met de bijzonderheden der beide voorstellingen. Voegt zich bij deze verdichting nog een verschuiving, dan komt het niet tot de vorming van een mengvoorstelling maar van een gemiddeld gemeenschappelijke, dat in een zelfde verhouding staat tot de enkele elementen als de resultante in het parallellogram van krachten tot haar komponenten. In den inhoud van een mijner droomen is bijvoorbeeld sprake van een inspuiting met propyleen. Bij de analyse kom

ik eerst slechts aan een indifferente gebeurtenis die als droomopwekker werkt, en waarbij amyleen een rol speelt. Voor de verwisseling van amyleen met propyleen kan ik nog geen reden vinden. Tot de gedachtengang van denzelfden droom behoort echter ook de herinnering aan mijn eerste bezoek in München, waar de Propyläen mijn aandacht trokken. De nadere omstandigheden van de analyse brengen mij er toe aan te nemen dat de werking van deze tweede voorstellings-reeks op de eerste de verschuiving van amyleen op propyleen heeft veroorzaakt. Propyleen is als het ware een middending tusschen amyleen en Propyläen, en is daarom bij wijze van Compromis door gelijktijdige verdichting en verschuiving in den droominhoud gekomen.

Nog dringender dan bij de verdichting voelen wij hier bij den verschuivingsarbeid de behoefte, een beweegreden te vinden voor deze raadselachtige werking van den droomarbeid.

VI.

Ligt het hoofdzakelijk aan den verschuivingsarbeid, dat men de droomgedachten in den droominhoud niet terugvindt of niet terugherkent — zonder dat men raden kan waarom deze vermomming heeft plaats gehad, — een andere en zachtere wijze van omzetting, welke met de droomgedachten plaatsvindt, leidt tot de ontdekking van een nieuwe, maar makkelijk te begrijpen werkwijze van den droomarbeid. De eerste droomgedachten, die door de analyse te voorschijn komen, trekken namelijk dikwijls onze aandacht door hun ongewone inkleeding; zij schijnen niet vervat te zijn in de alledaagsche spreekwijze, waarvan ons denken zich het

liefst bedient, maar zij zijn op symbolische wijze voorgesteld door gelijkenissen en figuurlijke taal, als in dichterlijke beeldspraak. Het is niet moeilijk, de beweegredenen te vinden, voor deze gebondenheid in de uitdrukking der droomgedachten. De droominhoud bestaat voornamelijk uit aanschouwelijke situaties; de droomgedachten moeten dus allereerst voor deze voorstellingswijze bruikbaar gemaakt worden. Men stelle zich b.v. voor, dat men de zinnen van een politiek courantenartikel of van een pleidooi in de rechtszaal moest vervangen door een reeks van teekeningen, dan zal men makkelijk begrijpen, welke veranderingen noodzakelijk worden doordat er rekening moet worden gehouden met de mogelijkheid om iets in den droominhoud voor te stellen.

Bij het psychische materiaal van de droomgedachten bevinden zich in den regel herinneringen aan gebeurtenissen die indruk hebben gemaakt, — niet zelden uit de prille jeugd, — die dus zelf in het geheugen zijn vastgelegd als situaties, meestal in den vorm van gezichtsbeelden. Wanneer het eenigszins mogelijk is, oefenen deze bestanddeelen van de droomgedachten een bepalenden invloed uit op de vorming van den droominhoud, doordat zij als het ware als kristallisatie-kern aantrekkend en verdeelend werken op het materiaal der droomgedachten. De droom-situatie is vaak niets anders dan een gewijzigde en door invoegingen gecompliceerde herhaling van zulk een indrukwekkende gebeurtenis; daarentegen geeft de droom slechts zelden getrouwe en onvermengde reproducties van tafreelen die werkelijk zoo gebeurd zijn.

De droominhoud bestaat echter niet uitsluitend uit situaties, maar bevat ook alleenstaande brokstukken van ge-

zichtsbeelden, gesprekken en zelfs stukken van onveranderde gedachten. Het zal daarom wellicht van nut zijn, als wij in korte trekken nagaan, welke middelen de droomarbeid tot zijn beschikking heeft, om in eigenaardige uitdrukkingswijze van den droom de droomgedachten weer te geven.

De droomgedachten, welke wij door de analyse te weten komen, vertoonen zich als een psychische samenstelling van zeer ingewikkelden bouw. De stukken daarvan zijn op zeer verschillende manieren logisch met elkander verbonden; zij vormen voor- en achtergrond, voorwaarden, uitweidingen, bewijsvoeringen en protesten. Bijna steeds vindt men naast een gedachtengang de tegenspraak daarvan. Aan dit materiaal ontbreekt geen enkel kenmerk dat ons van het denken in wakenden toestand bekend is. Zal nu uit dit alles een droom ontstaan, dan ondergaat dit psychisch materiaal een druk, die het zeer sterk verdicht, en tevens een uitwendige verbrokkeling en verschuiving, waardoor als het ware nieuwe oppervlakken ontstaan, en een schiftende inwerking, waardoor die bestanddeelen overblijven die het meest geschikt zijn voor de vorming dezer situatie. Met het oog op de wijzen van ontstaan van dit materiaal verdient zulk een proces den naam „Regressie". [1]) De logische banden, die het psychische materiaal totnutoe hadden bijeengehouden, gaan nu echter, bij deze omzetting tot droominhoud, verloren. De droomarbeid bewerkt als het ware alleen den zakelijken inhoud der droomgedachten. De analyse-arbeid moet nu den samenhang weer herstellen, die door den droomarbeid is vernietigd.

De uitdrukkingsmiddelen van den droom zijn dus, in

---

[1]) Teruggang.

vergelijking met die van ons gewone denken, gebrekkig te noemen. Toch behoeft de droom niet volkomen afstand te doen van de weergave der logische betrekkingen tusschen de droomgedachten; het gelukt hem juist vaak genoeg, deze te vervangen door bepaalde eigenaardigheden van zijn eigen bouw.

In de eerste plaats laat de droom den onloochenbaren samenhang tusschen alle stukken van de droomgedachten recht wedervaren, door dit materiaal tot een situatie te vereenigen. Hij geeft logischen samenhang weer door bijeenvoeging in denzelfden tijd en ruimte, evenals de schilder, die op zijn afbeelding van den Parnassus alle dichters bijeenbrengt, hoewel deze nooit op een bergtop zijn bijeen geweest, doch wel voor ons begrip één gilde vormen. Hij zet deze manier van voorstellen tot in kleinigheden voort, en dikwijls, wanneer hij in den droominhoud twee elementen dicht bij elkander toont, duidt hij daarmede aan, dat er een bijzonder nauw verband tusschen de daarbij behoorende droomgedachten bestaat. Overigens moet hier worden opgemerkt, dat alle in eenzelfden nacht gevormde droomen — zooals uit de analyse blijkt — uit hetzelfde gedachten-gebied afkomstig zijn.

Als twee gedachten zich tot elkander verhouden als onderstelling en gevolgtrekking, wordt deze betrekking òf niet voorgesteld, òf vervangen door het na elkander plaatsen van twee stukken droom van verschillende lengte. Dikwijls wordt dit omgekeerd voorgesteld, zóó dat het begin van den droom de gevolgtrekking, het slot van den droom de onderstelling bevat. De directe verandering in den droom, van het eene ding in het

andere, schijnt de betrekking van oorzaak en gevolg voor te stellen.

Het alternatief „òf — òf" wordt door den droom nooit uitgedrukt, maar de beide leden worden als gelijkwaardig in éénzelfden samenhang opgenomen. Dat een Of-of, hetwelk bij de droomreproductie gebezigd wordt, vertaald moet worden door „En", heb ik reeds vermeld.

Voorstellingen, die elkanders tegenstelling zijn, worden in den droom bij voorkeur door hetzelfde element uitgedrukt [1]) Het begrip „niet" schijnt voor den droom niet te bestaan. Wanneer twee gedachten elkaar tegenspreken, de eene het omgekeerde is van de andere, wordt dit in den droom op hoogst merkwaardige wijze voorgesteld. Het wordt zóó uitgedrukt, dat een ander deel van den droominhoud — achterna als 't ware — in het tegenovergestelde wordt veranderd. Nog een andere wijze om tegenspraak uit te drukken, zullen wij later leeren kennen. Ook het in den droom zoo vaak voorkomende gevoel van belemmerde beweging dient om een tegenspraak tusschen impulsen, een konflikt van den wil, voor te stellen.

Aan een enkele van de logische betrekkingen, n.l. die van gelijkenis, gemeenschappelijkheid, overeen-

---

[1]) Het is merkwaardig, dat taalgeleerden van naam beweren, dat in de oudste talen zeer dikwijls begrippen. die elkaars tegenstelling zijn, door hetzelfde woord uitgedrukt werden (sterk-zwak, binnen-buiten etc.: „Gegensinn der Urworte.") [Aanmerking van den schrijver.] Omtrent deze woorden met dubbele (en wel tegengestelde) beteekenis zegt FREUD elders nog het volgende: „De oudste wortels nl. van het Aegyptisch hebben regelmatig deze antithetische dubbelbeteekenis. In het schrift werd door determinatieve figuren, welke achter de letterteekens werden geplaatst, aangegeven, welke zijde van het tweelingbegrip werd bedoeld. Ook in het Indo-Germaansch en Arabisch vindt men dergelijke kontradiktorische dubbelbeteekenissen.

Voorbeeld: [Latijn] altus = hoog, ook laag.
sacer = heilig, ook vervloekt.

stemming, komt het mechanisme der droomvorming in hooge mate ten goede. De droomarbeid gebruikt deze gevallen als steunpunten voor de droomverdichting, doordat hij alles, wat zulk een overeenkomst vertoont, tot een nieuwe eenheid vereenigt.

Deze weinige en ruwe schetsen zijn natuurlijk niet voldoende, om de groote menigte van middelen, waarmee de droom de logische betrekkingen der droomgedachten in beeld weet te brengen, naar waarde te schatten. De verschillende droomen zijn in dit opzicht fijner of slordiger bewerkt, zij hebben zich meer of minder zorgvuldig aan den gegeven tekst gehouden, de hulpmiddelen van den droomarbeid in meerdere of in mindere mate toegepast. Is dit laatste in hooge mate geschied, dan lijken zij duister, verward, onsamenhangend. Wanneer echter de droom beslist onzinnig lijkt, een duidelijke nonsens bevat, dan is hij opzettelijk zoo, en brengt hij, doordat hij schijnbaar alle logische eischen verwaarloost, een deel van den verstandelijken inhoud van de droomgedachten tot uitdrukking. Iets absurds in den droom beteekent tegenspraak, spot en hoon in de droomgedachten. Aangezien deze opheldering het krachtigste argument levert tegen de opvatting, dat de droom ontstaan zou zijn door gedissocieerde, kritieklooze hersenwerking, zal ik een en ander door een voorbeeld nader duidelijk maken.

„Een van mijn kennissen, de heer M., is door niemand minder dan Goethe in een artikel aangevallen, en naar ons aller meening met ongemotiveerde heftigheid. — M. is door dezen aanval natuurlijk vernietigd. Hij beklaagt zich aan tafel daarover bitter; zijn vereering voor Goethe heeft echter door deze persoonlijke ondervin-

ding niet geleden. Ik tracht nu een weinig licht te brengen in de tijdsverhoudingen, die mij onwaarschijnlijk lijken. Goethe is gestorven in 1832. Daar zijn aanval op M. natuurlijk eerder moet hebben plaatsgehad, was M. dus destijds een zeer jonge man. Het komt mij waarschijnlijk voor, dat hij 18 jaar oud was. Ik weet echter niet precies, welk jaar wij tegenwoordig hebben, en zoo verzinkt de geheele berekening in het duister. De aanval staat overigens in het bekende opstel van Goethe „Natuur".

Het onzinnige van dezen droom komt nog schriller te voorschijn, wanneer ik meedeel, dat M. een jeugdig zakenman is, wien elke dichterlijke en literaire belangstelling ontbreekt. Als ik echter op de analyse van dezen droom inga, zal het mij wel gelukken aan te toonen, hoeveel „methode" er achter dezen onzin is verborgen. De droom betrekt zijn materiaal uit drie bronnen:

1. M. dien ik in een gezelschap aan tafel leerde kennen, verzocht mij eens, zijn ouderen broeder te onderzoeken, die teekenen van geestesstoornis vertoonde. Bij het onderhoud met den zieke had het pijnlijke voorval plaats, dat deze zonder eenige aanleiding zijn broeder aan de kaak stelde door een toespeling op diens jongensstreken te maken. Ik had den zieke naar zijn geboortejaar gevraagd (sterfjaar in den droom) en hem verschillende berekeningen laten maken, waardoor zijn geheugenzwakte moest worden aangetoond.

2. Een medisch tijdschrift, dat op het titelblad ook met mijn naam prijkte, had van een zeer jeugdigen referent een bepaald „vernietigende" kritiek op-

genomen, over een boek van mijn vriend F. te Berlijn. Ik riep den redacteur daarover ter verantwoording, die mij wel zijn leedwezen betuigde, maar niet wilde beloven dat de kritiek herroepen zou worden. Daarop verbrak ik mijn betrekkingen met het tijdschrift en sprak in den brief, waarin ik dit meedeelde, de verwachting uit, dat onze persoonlijke verhouding door deze gebeurtenis niet zou lijden. Dit is de eigenlijke oorsprong van den droom. De ongunstige ontvangst, die het werk van mijn vriend ten deel viel had een diepen indruk op mij gemaakt. Het bevatte naar mijn meening een hoogst belangrijke biologische ontdekking, die eerst thans — vele jaren later, — bij de vakgenooten waardeering begint te vinden.

3. Een patiente had mij kort te voren de ziektegeschiedenis verteld van haar broeder, die met den uitroep „Natuur, natuur" tot razernij was vervallen. De doktoren hadden gedacht, dat deze uitroep afkomstig was van het lezen van dat mooie opstel van GOETHE, en erop wees dat de zieke zich bij de studie overwerkt had. Ik had gezegd, dat het mij waarschijnlijker voorkwam, dat de uitroep „Natuur" moest worden opgevat in die sexueele beteekenis, die bij ons ook de minder ontwikkelden kennen. [1]) Dat de ongelukkige zich later aan de genitaliën verminkte, scheen mij althans geen ongelijk te geven. 18 jaar was deze zieke oud, toen hij dien aanval kreeg.

In den droominhoud is achter het Ik in de eerste plaats mijn vriend verborgen, die door de kritiek zoo slecht is

---

[1]) Evenals in ons land. In de volkstaal is „de natuur": *het sperma.* [Vert.]

behandeld. „Ik tracht een weinig licht te brengen in de tijdsverhoudingen." Het boek van mijn vriend houdt zich namelijk bezig met de tijdsverhoudingen van het leven en brengt onder anderen ook den levensduur van GOETHE terug tot een veelvoud van een — voor de biologie belangrijk — aantal dagen. Dit Ik wordt echter vergeleken met een paralytiker [1]) („Ik weet niet precies, welk jaar wij tegenwoordig hebben"). De droom stelt dus voor, dat mijn vriend zich als een paralytiker gedraagt, en zwelgt daarbij in absurditeit. De droomgedachten echter luiden ironisch: „Natuurlijk, hij is een gek, een dwaas, en jullie zijt de genieën, die het beter weten. Zou het niet juist omgekeerd zijn?" — Deze omkeering is nu in den droom ruimschoots vertegenwoordigd, doordat GOETHE den jongen man heeft aangevallen, wat absurd is, terwijl het licht zou kunnen gebeuren, dat een zeer jonge man tegenwoordig den grooten GOETHE nog aanviel.

Ik zou als mijn meening willen uitspreken, dat geen enkele droom door andere dan egoïstische drijfveeren wordt ingegeven. Het Ik in den droom staat werkelijk niet slechts voor mijn vriend, maar ook voor mij zelf. Ik identificeer mijzelf met hem, omdat ik vrees dat mijn eigen ontdekking op dezelfde wijze zal worden ontvangen als de zijne. Wanneer ik voor den dag zal komen met mijn theorie, die voor het ontstaan van psychoneurotische stoornissen een grooten invloed toekent aan de sexualiteit (zie de toespeling op den 18-jarigen zieke „Natuur, natuur"), zal ik

---

[1]) Lijder aan hersenverweeking. Daarbij kan o.a. voorkomen, dat de lijder niet weet welke maand of welk jaar het is. [Vert.]

dezelfde kritiek ondervinden, en bejegen deze reeds nu met denzelfden spot.

Wanneer ik de droomgedachten verder vervolg, vind ik steeds slechts spot en hoon als bron voor de absurditeiten in den droom. Het vinden van een gebarsten schapenschedel op de Lido te Venetie, heeft, zooals bekend is, GOETHE op het denkbeeld gebracht van de zoogenaamde werveltheorie van den schedel. — Mijn vriend beroemt er zich op, dat hij als student een storm heeft opgewekt om een ouden professor weg te krijgen, die zich vroeger zeer verdienstelijk had gemaakt (onder anderen ook op het gebied van dit gedeelte der vergelijkende anatomie), doch thans door ouderdoms-zwakzinnigheid niet meer in staat was onderwijs te geven. De door hem op touw gezette beweging hielp zoo den misstand uit den weg, dat aan de duitsche Universiteiten geen ouderdomsgrens is gesteld voor de akademische werkzaamheid. — Ouderdom beschermt namelijk niet tegen dwaasheid. — In het ziekenhuis hier ter stede [Weenen] had ik de eer, jarenlang dienst te doen onder een chef, die reeds lang fossiel, en sinds tientallen jaren klaarblijkelijk zwakzinnig was, en toch zijn verantwoordelijk ambt mocht blijven vervullen. Hier moet ik onwillekeurig denken aan de vondst aan den Lido. — Op dezen man maakten indertijd mijn jonge collega's uit het ziekenhuis een parodie van het toen populaire straatdeuntje: „Das hat kein GOETHE g'schrieben, das hat kein SCHILLER g'dicht" enz.

VII.

Wij hebben den droomarbeid nog niet geheel naar waarde behandeld. Wij zien ons genoodzaakt, hem behalve de verdichting, verschuiving en aanschouwelijke opstelling van het psychisch materiaal nog een andere werkzaamheid toe te kennen, die echter niet aan alle droomen te herkennen is. Ik zal dit deel van den droomarbeid niet uitvoerig bespreken, en zal daarom slechts opmerken, dat men het gemakkelijkst een voorstelling ervan verkrijgt, wanneer men aanneemt — hoewel dit waarschijnlijk niet juist is — dat de reeds vooraf gevormde droominhoud eerst naderhand die inwerking ondergaat. Deze inwerking bestaat dan daarin, dat de droom-bestanddeelen zoodanig worden gerangschikt, dat zij zich ongeveer tot een samenhangend geheel, tot een droom-kompositie, laten samenvoegen. De droom krijgt zoo een soort van voorgevel, die echter niet op alle plaatsen met zijn inhoud overeenkomt; hij ondergaat daarbij een eerste voorloopige uitlegging, die door ingeschoven details en kleine wijzigingen ondersteund wordt. Bij deze bewerking van den droominhoud wordt echter alles, wat in den droominhoud voorkomt, uitgelegd volgens de gewone alledaagsche beteekenis. Deze bewerking (die reeds tijdens het droomen plaats heeft) levert dan ook verder niets anders op dan een absoluut verkeerd-begrijpen van de droomgedachten, en wanneer wij een droom gaan analyseeren, moeten wij ons eerst van deze poging tot uitlegging vrijmaken.

De motiveering van dit deel van den droomarbeid is bijzonder duidelijk. De laatste bewerking van den droom heeft plaats omdat er rekening gehouden moet

worden met de begrijpelijkheid, hierdoor wordt echter ook de herkomst van deze bewerking verraden. Zij gedraagt zich ten opzichte van den haar aangeboden droominhoud, zooals onze normale geesteswerkzaamheid tegen een willekeurige waarnemingsinhoud, die haar wordt gegeven. Zij aanvaardt hem terwijl zij hem toetst aan de bepaalde verwachtingen, die zij reeds koesterde, rangschikt hem reeds tijdens de waarneming in de veronderstelling dat hij begrijpelijk moet zijn, loopt daarbij echter gevaar hem te vervalschen, en vervalt inderdaad, wanneer hij zich niet laat aansluiten aan iets bekends, vaak in het vreemdste misverstand. Het is bekend dat wij niet in staat zijn, een reeks van vreemde teekens te zien of een opeenvolging van onbekende woorden aan te hooren, zonder aanvankelijk deze waarneming te vervalschen, doordat wij rekening houden met de begrijpelijkheid, doordat wij aansluiting zoeken met iets wat wij kennen.

Droomen, welke aldus bewerkt zijn door een psychische werking, die geheel overeenkomt met die van het wakend denken, kan men goed gekomponeerde noemen. Bij andere droomen heeft deze bewerking in het geheel niet plaatsgehad; er is zelfs geen poging gedaan, rangschikking en uitlegging te doen plaatsvinden. Aangezien ons denken na het ontwaken het meeste lijkt op dit laatste deel van den droomarbeid, komt het ons in dit geval voor, dat de droom „geheel en al verward'' is. Voor onze analyse echter heeft deze droom, die een wanordelijke hoop van onsamenhangende brokstukken lijkt, evenveel waarde als de netjes gladgemaakte droom die met een mooie buitenkant is voorzien. Wij besparen ons in het eerste geval de moeite, de laatste bewerking van den droominhoud weer te niet te doen.

Men zou zich echter vergissen, wanneer men in deze droom-voorgevels iets anders zou willen zien dan zulke eigenlijk verkeerd begrepen en tamelijk willekeurige bewerkingen van den droominhoud door het bewuste deel van ons zieleleven. Voor het maken van den droom-gevel worden niet zelden wensch-phantasieën gebruikt, die in de droomgedachten reeds voorkwamen, en die van denzelfden aard zijn als de „dagdroomen" (met recht zoo genoemd), die ons uit het wakende leven bekend zijn. De wensch-phantasieën, die de analyse in de nachtelijke droomen ontdekt, blijken vaak herhalingen en omwerkingen te zijn van tafereelen uit de jeugd; de droom-gevel vertoont ons zoo in vele droomen onmiddellijk de kern van den droom, die door vermenging met ander materiaal onkenbaar gemaakt is.

Andere werkingen dan de vier genoemde zijn bij den droomarbeid niet te ontdekken. Houden wij ons aan de definitie, dat „droomarbeid" het overbrengen van de droomgedachten in den droominhoud is, dan moeten wij zeggen, dat de droomarbeid niet scheppend werkt, geen eigen fantasie ontwikkelt, zij oordeelt niet, maakt geen conclusies, zij doet volstrekt niets anders dan het materiaal verdichten, verschuiven en voor aanschouwelijkheid gereed maken. Daarbij komt dan soms nog het niet altijd aanwezige laatste (droomduidende) stukje der bewerking. Men vindt weliswaar velerlei in den droominhoud, wat men zou wilen opvatten als resultaat van een andere en hoogere intellectueele werkzaamheid, maar de analyse toont telkens overtuigend aan, dat deze intellectueele werking reeds in de droomgedachten was geschied en door den droominhoud slechts was overgenomen. Een conclusie in den droom is

niets anders dan de herhaling van een conclusie in de droomgedachten; zij lijkt gewoon, wanneer zij zonder verandering in den droom is overgegaan; zij wordt onzinnig, wanneer zij door den droomarbeid op een ander materiaal is verschoven. Een rekening in den droominhoud beteekent niets anders dan dat in de droomgedachten een berekening voorkomt; terwijl deze laatste altijd juist is, kan de droomrekening door verdichting van haar samenstellende deelen en door verschuiving van dezelfde bewerking op ander materiaal het gekste resultaat opleveren. Zelfs de gesprekken, die in den droominhoud voorkomen, zijn niet nieuw gevormd; zij blijken samengelapt te zijn uit stukken van zinnen, die gesproken, gehoord of gelezen zijn, en nu opnieuw worden gebruikt in de droomgedachten. Daarbij worden de wóórden behouden, maar de oorspronkelijke samenhang verwaarloosd en de beteekenis der woorden met geweld veranderd.

Het is wellicht niet overbodig, de laatste bewering door voorbeelden nader toe te lichten.

I. Een onschuldig klinkende, goed gekomponeerde droom van eene patiente:

Zij gaat naar de markt met haar keukenmeid, die de mand draagt. De slager zegt tegen haar, nadat zij om iets gevraagd heeft: **„Dat is niet meer te krijgen"**, en wil haar iets anders geven met de opmerking: „Dat is ook goed." Zij weigert het en gaat naar de groentevrouw. Die wil haar een eigenaardige groente verkoopen, die in bosjes is samengebonden, doch zwart van kleur. Zij zegt: **„Dat ken ik niet,** dat neem ik niet."

Het gezegde „dat is niet meer te krijgen" is afkomstig

uit de behandeling. Ik zelf had de patiente eenige dagen te voren woordelijk verteld dat de vroegste kinder-herinneringen niet meer als zoodanig te krijgen zijn, maar dat zij worden vervangen door „overdragingen" [1]) en droomen. Ik ben dus de slager.

Het tweede gezegde: „Dat ken ik niet" is in een geheel anderen samenhang gebezigd. Den vorigen dag had zij zelf haar keukenmeid, die trouwens ook in den droom verschijnt, berispend toegeroepen: Gedraag je toch fatsoenlijk; dat ken ik niet" dat zal wel beteekenen, zulk een gedrag erken ik niet, laat ik niet toe. Slechts het onschuldigste deel van dit gezegde geraakt door een verschuiving in den droominhoud; in de droomgedachten speelt slechts het andere deel van het gezegde een rol, want hier heeft de droomarbeid tot geheel onkenbaar wordens toe en tot volmaakte onschuldigheid een fantasie-situatie veranderd, waarin ik mij tegen de dame op een bepaalde wijze onfatsoenlijk gedraag. Deze in de fantasie verwachte situatie zelf is echter slechts de vernieuwde uitgaaf van een eenmaal in werkelijkheid doorgemaakte situatie.

II. Een schijnbaar geheel onbeteekenende droom, waarin getallen voorkomen. Zij wil iets betalen, haar dochter neemt haar **3 fl. 65 kr.** uit haar beursje; zij zegt echter: „Wat doe je? Het kost immers slechts **21 kreuzer.**

De droomster was een vreemdelinge die haar dochter op een kostschool te Weenen had geplaatst en die mijne

---

[1]) Onder „overdraging" verstaat men het overbrengen van een genegenheid of aandoening op andere personen of dingen, dan waarmee zij oorspronkelijk was verbonden. [Vert.]

behandeling kon voortzetten zoolang haar kind in Weenen bleef. Den dag vóór den droom had het hoofd der school haar gevraagd, het kind nog een jaar daar te laten. In dit geval zou zij ook de behandeling nog een jaar hebben voortgezet. De getallen in den droom krijgen beteekenis, wanneer men zich herinnert, dat tijd geld is. Time is money. Een jaar telt 365 dagen, in Kreuzers uitgedrukt 365 Kreuzer of 3 fl. 65 kr. De 21 Kreuzer komen overeen met de drie weken, die toen vanaf den droomdag tot het sluiten der school en daardoor tevens tot het einde der kuur moesten verloopen. Het waren blijkbaar geldelijke overwegingen, waardoor de dame besloten had het voorstel van de directrice te verwerpen, en die tevens de kleinheid van het bedrag in den droom veroorzaken.

III. Eene jonge, doch reeds jaren gehuwde dame verneemt, dat eene bijna even oude kennis van haar, mej. ELIZE L., verloofd is. Deze aanleiding heeft den volgenden droom ten gevolge: Zij zit met haar man in den schouwburg, de eene helft van het parket is geheel leeg. Haar man vertelt haar, dat ELIZE L. en haar verloofde ook hadden willen gaan, zij zouden echter slechte plaatsen hebben gekregen, **drie voor 1 fl. 50 kr.** en die konden zij toch niet nemen. Zij denkt, dat zou toch ook geen ongeluk geweest zijn.

Hier interesseert ons de herkomst der getallen uit het materiaal der droomgedachten, en de veranderingen, die zij hebben ondergaan. Waar vandaan komen de 1 fl. 50 kr.? Van een indifferente aanleiding van den vorigen dag. Haar schoonzuster had van haar echtgenoot een som van **150 fl.** ten geschenke gekregen en zich gehaast deze kwijt te

raken door er een sieraad voor te koopen. Wij moeten opmerken dat 150 fl. 100 maal zooveel is als 1 fl. 50 kr. Voor de drie, die bij de schouwburgbiljetten staat, vind ik slechts dit eene aanknoopingspunt, dat het meisje ELIZE L., precies d r i e maanden jonger is dan de droomster. De situatie in den droom is de voorstelling van een kleine gebeurtenis, waarmede haar man haar vaak heeft geplaagd. Zij had zich op zekeren dag zeer g e h a a s t, van te voren kaartjes te nemen voor een schouwburgvoorstelling, en toen zij toen in den schouwburg kwamen, w a s d e e e n e h e l f t v a n h e t p a r k e t b ij n a l e e g. Het was dus niet noodig geweest, d a t z ij z i c h z o o e r g h a a s t t e. — Let op het a b s u r d e in den droom, dat twee personen drie kaartjes voor den schouwburg zouden nemen!

Nu de droomgedachten: Het was toch o n z i n, zoo vroeg te trouwen, het was n i e t n o o d i g g e w e e s t, d a t i k m ij z o o h a a s t t e. Aan het voorbeeld van ELISA L. zie ik, dat ik altijd nog wel een man had kunnen krijgen, en wel een h o n d e r d m a a l beteren (Man, Schat), als ik maar gewacht had. D r i e zulke mannen had ik mij voor het geld (de bruidschat) kunnen koopen!

VIII.

Nadat wij in de voorafgegane uiteenzettingen den droomarbeid hebben leeren kennen, zullen wij allicht geneigd zijn, dezen te houden voor een zeer bijzonder psychisch proces, zooals er, zoover wij weten, geen tweede bestaat. Op den droomarbeid is, als het ware, de verbazing overgegaan, die eerst door zijn product, den droom, bij ons werd opgewekt. In werkelijkheid echter is de droomarbeid slechts

het eerste, dat wij nu begrepen hebben van een geheele reeks van psychische processen, door welke de hysterische symptomen, de angstideeën, de dwanggedachten en waandenkbeelden ontstaan. Verdichting en bovenal verschuiving zijn ook bij die andere processen eigenschappen welke nooit ontbreken. Daarentegen blijft de omwerking tot iets aanschouwelijks een speciale eigenschap van den droomarbeid. Waar deze verklaring den droom op één rij plaatst met de scheppingen van zielsziekten, zal het ons destemeer interesseeren de eigenlijke voorwaarden te leeren kennen, waaronder zulke processen als de vorming van den droom tot stand komen. Men zal waarschijnlijk verbaasd zijn te vernemen, dat noch de slaaptoestand, noch ziekte tot die onmisbare voorwaarden behooren. Een groot aantal verschijnselen uit het alledaagsche leven van gezonden, het vergeten, verspreken, misgrijpen, en een bepaald soort van vergissingen hebben hun ontstaan te danken aan een soortgelijk psychisch mechanisme als de droom en de andere leden dezer reeks.

De kern van het probleem ligt in de verschuiving, die verreweg de meest opvallende is onder de werkingen van den droomarbeid. De voornaamste reden, waarom de verschuiving tot stand komt, blijkt bij meer diepgaande studie van het onderwerp zuiver psychologisch te zijn; namelijk een soort van m o t i v e e r i n g. Men komt haar op het spoor, wanneer men rekening houdt met de ervaringen, die men bij de analyse van den droom onvermijdelijk opdoet. Ik heb bij de analyse van het droomvoorbeeld op blz. 6 de mededeeling der droomgedachten moeten afbreken, omdat daarbij, zooals ik toegaf, zich enkele bevonden, die ik gaarne voor vreemden geheim houd en niet kan mededeelen zonder persoonlijke belangen te schaden. Ik voeg erbij, dat het

in het geheel niet zou baten wanneer ik in plaats van dien droom een anderen uitkoos om daarvan de analyse mede te deelen; bij elken droom, welks inhoud duister of verward is, zou ik op droomgedachten stuiten, die geheimhouding vereischten. Wanneer ik echter voor mijzelf de analyse voortzet, zonder mij te bekommeren om anderen, voor wie een zoo persoonlijke gebeurtenis als mijn droom niet bestemd kan zijn, dan kom ik eindelijk op gedachten die mij verrassen, die ik mijzelf niet bewust was, die mij echter niet slechts *vreemd*, maar ook *onaangenaam* aandoen, en waartegen ik krachtig zou willen strijden, terwijl de gedachtenketen, die door de analyse loopt, ze mij onverbiddelijk opdringt. Ik kan dezen zeer algemeenen stand van zaken in het geheel niet anders verklaren, dan door aan te nemen, dat deze gedachten werkelijk in mijn zieleleven aanwezig zijn, en een zekere psychische intensiteit of energie hebben bezeten, dat zij zich echter in een eigenaardige psychologische situatie bevonden, waardoor zij mij *niet bewust konden worden*. Ik noem deze bijzondere toestand de *verdringing*. Ik kan dan niet nalaten aan te nemen, dat er tusschen de duisterheid van den droominhoud en den verdringingstoestand, de *ongeschiktheid om in het bewustzijn te komen*, van eenige droomgedachten een causale betrekking bestaat, en te besluiten, dat de droom duister moet zijn, *omdat hij de verborgen droomgedachten niet mag verraden*. Ik kom zoo tot het begrip der *droommisvorming*, die het werk is van den droomarbeid, en die tot oogmerk heeft de *vermomming*, waardoor iets wordt verborgen.

Ik zal bij het droomvoorbeeld, dat ik voor de analyse heb

uitgezocht, de proef nemen en mij afvragen, welke gedachte dan in dezen droom misvormd tot uiting komt, terwijl zij in onveranderden vorm mijn scherpste tegenspraak zou uitlokken. Ik herinner mij, dat de kostelooze rijtuigrit mij heeft herinnerd aan de laatste kostbare rijtuigritten met iemand uit mijn familie, verder dat de uitlegging van den droom opleverde: Ik zou wel eens liefde willen leeren kennen, die mij niets kost, en dat ik korten tijd vóór den droom een vrij groote som voor datzelfde familielid moest uitgeven. In verband hiermede kan ik niet ontkomen aan de gedachte, dat ik spijt heb van deze uitgaaf. Pas wanneer ik deze gedachte erken, krijgt het beteekenis, dat ik in den droom liefde wensch, die geen uitgaven noodig maakt. En toch kan ik eerlijk verklaren, dat ik geen oogenblik heb geaarzeld bij het besluit, deze som te besteden. De spijt daarover, de tegenstrooming, is mij niet bewust geworden. Door welke oorzaak niet, dat is echter een andere vraag, die ons te ver zou doen afdwalen. Het antwoord daarop, dat mij bekend is, hoort in een anderen samenhang thuis.

Wanneer ik niet een droom van mij zelf, maar dien van een ander aan de analyse onderwerp, dan is de uitkomst hetzelfde. De argumenten ter overtuiging worden echter anders. Is het de droom van een gezonde, dan heb ik geen ander middel om hem tot erkenning van de gevonden verdrongen ideeën te dwingen, dan de samenhang der droomgedachten, en hij kan zich dan altijd nog tegen deze erkenning verzetten. Hebben wij echter te doen met een zenuwzieke, b.v. met een hystericus, dan wordt hij gedwongen, het bestaan van de verdrongen gedachte te erkennen doordat deze samenhangt met zijn ziekte-ver-

schijnselen, en door de beterschap, die hij bespeurt bij het inruilen der verschijnselen tegen verdrongen ideeën. B.v. bij de patiënte, van wie de laatste droom met de drie kaarten voor 1 fl. 50 kr. afkomstig is, moet de analyse aannemen, dat zij haar man geringschat, dat het haar spijt hem gehuwd te hebben, dat zij hem gaarne tegen een ander zou verruilen. Zij beweert weliswaar, dat zij haar man liefheeft, dat haar gevoelsleven van deze geringschatting (een 100 maal beteren) niets weet, maar al haar symptomen leiden tot dezelfde oplossing als deze droom, en nadat de door haar verdrongen herinneringen aan een zekeren tijd weer gewekt zijn, in welken tijd zij haar man ook bewust niet heeft liefgehad, zijn deze symptomen opgelost, en haar weerstand tegen de uitlegging van den droom is verdwenen.

IX.

Nadat wij het begrip „verdringing" hebben vastgelegd, en de droommisvorming in verband hebben gebracht met verdrongen psychisch materiaal, kunnen wij het voornaamste resultaat, dat de analyse der droomen heeft opgeleverd, in een algemeenen vorm weergeven. Van de begrijpelijke en beteekenisvolle droomen hebben wij gezien, dat het onverholen wenschvervullingen zijn, d. w. z. dat de droomsituatie in deze droomen een wensch, die het bewustzijn bekend is, die van het dagleven is overgehouden en de belangstelling wel waard is, als vervuld voorstelt. Omtrent de duistere en verwarde droomen leert de analyse iets soortgelijks: de droomsituatie stelt ook hier een wensch als vervuld voor, die steeds uit de droomgedachten te voorschijn komt, maar in de voorstelling is hij onherkenbaar,

en pas wanneer wij door de analyse tot de oorspronkelijke droomgedachten zijn doorgedrongen, wordt hij zichtbaar; de wensch is òf zelf een verdrongen wensch, die het bewustzijn vreemd is, òf hij hangt toch innig met de verdrongen gedachten samen en wordt door deze gedragen. De formule voor deze droomen luidt dus: het zijn verholen vervullingen van verdrongen wenschen. Het is daarbij interessant op te merken, dat het volksgeloof gelijk krijgt, volgens hetwelk de droom de toekomst voorspelt. Inderdaad toont de droom ons de toekomst, maar niet die, welke plaats zal vinden, maar welke wij wenschen, dat plaats zou vinden. De volksziel gaat hier te werk, zooals zij gewoonlijk doet: zij gelooft, wat zij wenscht.

Al naar hun verband met de wenschvervulling, worden de droomen in drie klassen verdeeld. Ten eerste die, welke een onverdrongen wensch onverholen voorstellen, dit zijn de droomen van het infantiele type, die bij volwassenen hoe langer hoe zeldzamer worden. Ten tweede de droomen, die een verdrongen wensch verholen uitdrukken, dit is wel de groote meerderheid van al onze droomen, die dan de analyse noodig hebben om begrijpelijk te worden. Ten derde de droomen, die weliswaar een verdrongen wensch voorstellen, maar niet of onvoldoend verholen. Deze laatste droomen zijn altijd begeleid door angst, welke den droom onderbreekt. Die angst komt hier in de plaats voor de droommisvorming; zij is mij in de droomen van de tweede klasse door den droomarbeid bespaard. Zonder al te groote moeilijkheid kan men aantoonen, dat de voorstellingsinhoud, die ons nu in den droom angst veroorzaakt, éénmaal een wensch is geweest en sindsdien verdrongen is geworden.

Er zijn ook duidelijke droomen met pijnlijken inhoud, die echter in den droom niet pijnlijk aandoen. Men kan deze daarom niet tot de angstdroomen rekenen; zij zijn echter altijd als voorbeeld gegeven, om het ontbreken van een beteekenis en de psychische waardeloosheid van de droomen te bewijzen. Een analyse van een dergelijk voorbeeld zal doen zien, dat wij hier te doen hebben met g o e d v e r h o l e n vervullingen van verdrongen wenschen, dus met droomen van de tweede klasse, en zal tevens doen zien, hoe uitstekend de verschuivingsarbeid geschikt is om den wensch te verbergen.

Een meisje droomt, dat zij het eenig overgebleven kind van haar zuster dood voor zich ziet liggen, in dezelfde omgeving, waarin zij voor eenige jaren het eerste kind als lijkje heeft gezien. Zij gevoelt daarbij geen smart, maar zij verzet zlch natuurlijk tegen de opvatting, dat deze situatie overeen zou komen met een wensch van haar. Dit is ook niet noodig, maar bij het lijkkistje van het eerste kind heeft zij, jaren geleden, den man dien zij liefhad het laatst gezien en gesproken; indien het tweede kind stierf, zou zij dien man zonder twijfel weer in het huis van haar zuster ontmoeten. Zij verlangt nu naar die ontmoeting, verzet zich echter tegen dit gevoel. Zij heeft, op den droomdag zelf, een entrée-kaart genomen voor een voordracht, die de man, dien zij nog altijd liefheeft, zal houden. Haar droom is een gewone ongeduldsdroom, zooals deze gewoonlijk vóór reizen, schouwburgbezoek, en dergelijke verwachte genoegens voorkomen. Om echter dit vurig verlangen voor haar te verbergen, is de situatie verschoven naar een gelegenheid, die voor een gevoel van vreugde allerminst geschikt was, maar die toch eens in werkelijkheid is voorgekomen. Men merke

nog op, dat de aandoening in den droom niet overeenkomt met den voorgewenden, maar met den werkelijken doch teruggehouden droominhoud. De droomsituatie doet het lang begeerde wederzien plaats vinden; zij geeft geen aanleiding tot een gevoel van smart.

X.

De wijsgeeren hebben totnutoe geen aanleiding gevonden, zich bezig te houden met de psychologie der verdringing. Het is dus geoorloofd dat wij, bij de eerste nadering tot den nog onbekenden stand van zaken, ons een aanschouwelijke voorstelling vormen van het proces der droomvorming. Het schema, waartoe wij niet alleen vanuit de droomstudie geraken, is weliswaar reeds tamelijk gecompliceerd; wij kunnen echter met een eenvoudiger schema niet toekomen. Wij nemen aan, dat er in ons ziele-toestel twee gedachtenvormende machten, stroomingen of systemen zijn, waarvan het tweede het voorrecht heeft, dat zijn voortbrengselen den toegang tot het bewustzijn open vinden, terwijl de werkzaamheid van het eerste systeem onbewust is en slechts langs het tweede tot bewustzijn kan geraken. Aan de grens van deze beide, bij den overgang van het eerste naar het tweede, bevindt zich een censuur, die slechts doorlaat wat haar aangenaam is, doch al het andere tegenhoudt. Dan verkeert datgene dat door de censuur is afgewezen, volgens onze definitie, in een toestand van verdringing. Wij kunnen ons voorstellen, dat onder zekere voorwaarden, waarvan de slaaptoestand er één is, de verhouding tusschen deze beide systemen zoodanig verandert, dat het verdrongene niet meer geheel kan worden teruggehouden. In den slaap-

toestand zou dit b.v. kunnen gebeuren door het verslappen van de censuur; dan zal het aan het totnutoe verdrongene gelukken, zich een weg te banen naar het bewustzijn. Daar de censuur echter nooit wordt opgeheven, doch slechts wordt verminderd, zal het verdrongene zich daarbij veranderingen moeten laten welgevallen, waardoor het aanstootgevende ervan wordt verzacht. Hetgeen in zulk een geval bewust wordt, is een compromis tusschen datgene, wat door het eene systeem wordt bedoeld en datgene wat door het andere systeem wordt geëischt. Verdringing — vermindering der censuur — ontstaan van een compromis, dit is behalve een schema voor den droom ook het schema voor het ontstaan van zeer vele andere psychopathische scheppingen, en bij het ontstaan van het compromis zien wij zoowel hier als daar de processen der verdichting en verschuiving en het in gebruik nemen van oppervlakkige associaties, zooals wij die bij den droomarbeid hebben leeren kennen.

Wij hebben geen reden, ons zelf te verhelen, dat er bij het opstellen van onze verklaring van den droomarbeid een element van demonisme heeft meegespeeld [1]). Wij hebben den indruk gekregen, dat de vorming van de duistere droomen zóó geschiedt, alsof iemand, die van iemand anders afhankelijk is, iets wilde zeggen, wat deze laatste onaangenaam in de ooren moet klinken, en van deze gelijkenis uitgaande zijn wij tot het begrip droommisvorming en censuur gekomen, en hebben wij gepoogd onzen indruk om te zetten in een psychologische theorie, die ongetwijfeld wat ruw is, maar tenminste het voordeel heeft aanschouwelijk te zijn.

---

[1]) Met andere woorden: dat deze twee stroomingen in de ziel eenigszins zijn voorgesteld als personen of persoonlijke machten. (Vert.).

Van welken aard het eerste en tweede systeem ook zullen blijken te zijn, wanneer wij een beter inzicht hieromtrent hebben verkregen, wij verwachten in elk geval, dat in hoofdzaak onze veronderstelling zal worden bevestigd, dat het tweede systeem den toegang tot het bewustzijn beheerscht en dat het het eerste systeem van het bewustzijn kan afsluiten.

Wanneer de slaaptoestand is overwonnen, wordt de censuur spoedig weder met volle kracht uitgeoefend, en deze kan nu weder vernietigen, hetgeen haar tijdens haar zwakte is ontworsteld. Dat althans een deel van het vergeten der droomen op deze wijze moet worden verklaard, blijkt daaruit, dat men tallooze malen het volgende heeft opgemerkt. Tijdens het vertellen van een droom of tijdens de analyse ervan, gebeurt het niet zelden, dat plotseling een brokstuk van den droominhoud, dat men vergeten waande, weder opduikt. Dit stuk, dat aan de vergetelheid wordt ontrukt, bevat in den regel den besten en kortsten toegang naar de beteekenis van den droom. Waarschijnlijk is dat juist de reden, dat het moest worden vergeten, d.w.z. dat het opnieuw moest worden onderdrukt.

XI.

Wanneer wij den droominhoud opvatten als een uitbeelding van een vervulden wensch, en zijn onbegrijpelijkheid toeschrijven aan de veranderingen die de censuur aan het verdrongen materiaal uitvoert, valt het ons ook niet moeielijk meer, te begrijpen welke functie den droom toekomt. In zonderlinge tegenstelling met het spraakgebruik, volgens hetwelk de slaap door droomen wordt gestoord, moeten wij den droom op prijs stellen als b e s c h e r m e r

van den slaap. Voor den kinderdroom zal men dit makkelijk gelooven.

De slaaptoestand of de psychologische slaapverandering, waarin deze dan ook bestaat, ontstaat door het besluit om te slapen, waartoe het kind wordt gedwongen, of waartoe het door gevoelens van vermoeidheid komt, en deze toestand wordt mogelijk gemaakt door het verwijderd houden van prikkels, welke het psychologische apparaat een ander doel zouden kunnen geven dan den slaap. De middelen welke ertoe dienen, uitwendige prikkels verwijderd te houden, zijn bekend; maar welke middelen staan tot onze beschikking om de inwendige prikkels van uit de ziel af te weren, die zich tegen het inslapen verzetten? Men moet eens opletten, hoe een moeder haar kind in slaap maakt. Het kind wil nog allerlei, het wil nog een kus, het wou nog blijven spelen. De wenschen worden voor een deel bevredigd, voor een ander deel met nadruk uitgesteld tot den volgenden dag. Het is duidelijk, dat wenschen en behoeften, die zich doen gevoelen, beletsels zijn voor het inslapen. Wie kent niet de geschiedenis van den stouten jongen (GROLLER'S BALDUIN) die 's nachts, wakker geworden, door de slaapkamer brult: *dat hij den Neushoorn wil hebben*? Een zoet kind zou, inplaats van te brullen, droomen dat het met den neushoorn speelde. Aangezien de droom, welke den wensch vervuld vertoont, tijdens den slaap geloofd wordt, heft hij den wensch op en maakt den slaap mogelijk. Het is niet te ontkennen, dat het droombeeld geloofd wordt omdat het er psychisch net zoo uitziet als een waarneming, terwijl het kind nog niet, zooals een volwassene, in staat is hallucinatie of fantasie van werkelijkheid te onderscheiden.

De volwassene heeft dit leeren onderscheiden, hij heeft ook begrepen dat zijn wenschen nutteloos zijn, en heeft het door voortdurende oefening zoover gebracht, dat hij zijn neigingen kan verschuiven, tot zij langs lange omwegen over de veranderingen der buitenwereld kunnen worden bevredigd. [1])

In overeenstemming daarmede komt ook de wenschvervulling langs den kortsten psychischen weg bij hem in den slaap zelden voor; ja, het is zelfs mogelijk, dat zij in het geheel niet voorkomt, en dat alles wat ons toeschijnt op de manier van een kinderdroom gevormd te zijn, op een veel samengestelder manier moet worden opgelost. Bij den volwassene — en wel zonder uitzondering bij ieder wiens geest normaal is — is een differentieering van het psychisch materiaal tot stand gekomen, die bij het kind ontbrak. Er is een psychische macht ontstaan, die, wijs geworden door de levenservaring, met ijverzuchtige gestrengheid een beheerschenden en belemmerenden invloed op de ziel uitoefent, en die, door zijn verhouding tot het bewustzijn en tot de willekeurige bewegelijkheid, is uitgerust met de sterkste wapenen waarover de geest beschikt. Een deel van de kinderlijke neigingen is echter, als nutteloos voor het leven, door deze macht onderdrukt, en al het gedachtenmateriaal, wat van hen afkomstig is, bevindt zich in den toestand van verdringing.

Terwijl nu deze macht, waarin wij ons normale Ik herkennen, gericht is op den wensch, te slapen, schijnt het dat zij door de eigenaardigheden van den slaaptoestand

---

[1]) Met andere woorden: de volwassene, niet meer tevreden met de gefantaseerde vervulling zijner wenschen, tracht door daden de buitenwereld zoodanig te veranderen, dat zijn wenschen werkelijk worden bevredigd. [Vert.]

genoodzaakt wordt, de energie, waarmede zij overdag het verdrongene terughoudt, gedeeltelijk in te boeten. Die vermindering van energie op zichzelf is intusschen vrij onschadelijk, want of de woelingen van de onderdrukte kinderziel al vrij ronddartelen, toch vinden zij, tengevolge van denzelfden slaaptoestand, den toegang tot het bewustzijn belemmerd en den toegang tot de bewegelijkheid versperd. Het gevaar, dat zij den slaap zouden storen, moet echter worden afgewend. Nu moeten wij bovendien aannemen, dat zelfs in diepen slaap een zekere hoeveelheid vrije opmerkzaamheid als schildwacht tegen zintuigelijke prikkels moet dienen, omdat deze laatste het voor een slaper méér gewenscht kunnen maken dat hij ontwaakt, dan dat hij blijft slapen. Men kan anders niet verklaren dat wij door zintuigprikkels van bepaalden aard kunnen worden gewekt, op welk feit reeds de oude physioloog BURDACH wees, b.v. dat een moeder ontwaakt door het schreien van haar kind, een molenaar door het stil blijven staan van zijn molen, de meeste menschen door het zacht roepen van hun naam. Deze wakker blijvende opmerkzaamheid keert zich nu ook naar de innerlijke wensch-prikkels uit het verdrongene, en vormt daarmede den droom, die als compromis tegelijkertijd beide systemen tevreden stelt. De droom vormt een soort van psychische veiligheidsklep voor den onderdrukten of met behulp van het verdrongene gevormden wensch, doordat hij hem voorstelt alsof hij vervuld was; de droom dient echter ook het andere systeem, doordat hij het mogelijk maakt dat de slaap wordt voortgezet. Ons Ik gedraagt zich daarbij gaarne als een kind, het slaat geloof aan de droombeelden, alsof het zeggen wilde: Ja, ja, je hebt gelijk, maar laat mij slapen. De geringschatting, die wij na het ontwaken

voor den droom gevoelen, en waarbij wij ons beroepen op de verwardheid en het schijnbaar onlogische van den droom, is waarschijnlijk niets anders dan het oordeel van ons slapende Ik over de woelingen uit het verdrongene, en, waar deze rustverstoorders niet in staat zijn tot daden te leiden, is dit geringschattend oordeel hier dan ook beter op zijn plaats.

Dit geringschattende oordeel wordt ons soms zelfs in den slaap bewust; wanneer de droominhoud àl te zeer boven de censuur uit gaat, denken wij: het is immers slechts een droom, en slapen verder.

Het is niet in strijd met deze opvatting, wanneer er voor den droom grensgevallen zijn, waarin hij zijn functie, den slaap voor onderbreking te bewaren, niet meer kan volhouden — zooals bij den angstdroom — en deze functie verwisselt tegen eene andere, n.l. den droom bijtijds op te heffen. Hij gaat daarbij ook slechts te werk zooals de nauwgezette nachtwaker, die eerst zijn plicht doet, doordat hij rustverstoringen kalmeert, teneinde de burgerij niet wakker te maken, daarna echter zijn plicht verder vervult, door zelf de burgerij te wekken, wanneer de oorzaak van de storing hem bedenkelijk voorkomt en hij alleen er niet mee klaar kan komen.

Bijzonder duidelijk wordt een dergelijke functie van den droom, wanneer zintuigprikkels den slaper bereiken. Dat zintuigprikkels, welke tijdens den slaap ontstaan of aangewend worden, invloed uitoefenen op den inhoud der droomen, is algemeen bekend, laat zich door proefnemingen bewijzen, en behoort tot de enkele zekere, doch erg overschatte resultaten van de geneeskundige onderzoekingen omtrent den droom. [1]) Aan dit resultaat is echter een raadsel ver-

---

[1]) Zie o. a.: „Nieuwe droom-experimenten in verband met oudere en nieuwere droom-theorieën", door J. Stärcke (Psychiatrische en Neurol. Bladen 1912).

bonden, dat totnogtoe onoplosbaar was. De zintuigsprikkel, dien de proefnemer op den slaap laat inwerken, wordt n.l. in den droom niet juist herkend, maar wordt uitgelegd op één van een groot aantal mogelijke manieren, terwijl het aan de psychische willekeur scheen te worden overgelaten, welke van deze manieren gekozen wordt. Psychische willekeur bestaat natuurlijk niet. De slaper kan op een zintuigsprikkel op verschillende wijzen reageeren. Of hij ontwaakt, òf het gelukt hem toch den slaap voort te zetten. In het laatste geval kan hij den droom gebruiken om den uitwendigen prikkel uit den weg te ruimen, en wel weer op meer dan één manier. Hij kan b.v. den prikkel opheffen, doordat hij een situatie droomt, die daarmede geheel en al onvereenigbaar is. Dit deed b.v. een slaper, toen een pijnlijk absces aan zijn zitvlak hem wilde storen. Hij droomde, dat hij op een paard reed, gebruikte daarbij den warmen papomslag, die zijn pijn moest verzachten, als zadel en wist zoo de stoornis te omgaan. Of, wat vaker voorkomt, de uitwendige prikkel wordt zoodanig omgeduid, dat hij in samenhang wordt gebracht met een verdrongen wensch, die op vervulling loert. Hij wordt daardoor van zijn werkelijkheid beroofd en als een deel van het psychisch materiaal behandeld. Iemand droomt b.v.: hij heeft een blijspel geschreven, dat een bepaalde tendenz heeft, het wordt in den schouwburg opgevoerd, het eerste bedrijf is voorbij en vindt grooten bijval. Er wordt luid geapplaudisseerd.... De droomer moet er hier in geslaagd zijn, zijn slaap voort te zetten, want toen hij ontwaakte hoorde hij het lawaai niet meer, maar meende op goeden grond, dat hetgeen hij gehoord had, het uitkloppen van een tapijt of een bed was geweest, — De droomen, die vlak voor het ontwaken

door een luid gedruisch ontstaan, hebben alle nog beproefd, den verwachten wekprikkel door een andere verklaring te verloochenen, en den slaap nog een poosje voort te zetten.

XII.

Wie zich even houdt aan de opvatting, dat de censuur de voornaamste oorzaak van de droommisvorming is, zal zich niet verwonderen als hij uit de resultaten der droomuitlegging verneemt, dat de meeste droomen van volwassenen door de analyse worden teruggebracht tot erotische wenschen. Met deze bewering heb ik niet de droomen van onverholen sexueelen inhoud op het oog, die elke droomer uit eigen ervaring kent, en die gewoonlijk alleen als „sexueele droomen" worden beschreven. Zulke droomen zijn toch altijd nog vreemd genoeg door de keuze der personen, die zij tot voorwerp hunner sexueele begeerten en daden nemen, door het uit den weg ruimen van alle beletselen, waarvoor de droomer in het wakende leven zijn geslachtelijke neigingen laat halthouden, door vele zonderlinge eigenaardigheden die aan het zoogenaamd perverse doen denken. De analyse toont echter aan, dat zeer veel andere droomen, in wier manifesten inhoud niets erotisch valt te bekennen, door den uitleggings-arbeid als sexueele wenschvervullingen worden ontmaskerd, en dat aan den anderen kant zeer veel gedachten, die als „resten" van den denk-arbeid uit den wakenden toestand zijn overgebleven, slechts in den droom tot uitbeelding komen doordat zij verdrongen erotische wenschen te hulp roepen.

Om dezen stand van zaken, die niet theoretisch was vooropgesteld te verduidelijken, wijzen wij op het feit,

dat geen enkele andere groep van aandriften zóózeer is onderdrukt door de eischen welke de beschaving aan de opvoeding stelt, als juist de sexueele aandriften, doch dat ook de sexueele aandriften zich bij de meeste menschen het eerst weten te onttrekken aan de beheersching door de hoogste zielemachten. Sinds wij de infantiele sexualiteit hebben leeren kennen, welker uitingen vaak zoo weinig opvallen en daardoor steeds over het hoofd gezien en verkeerd begrepen zijn, hebben wij het recht te verklaren, dat bijna ieder cultuurmensch den infantielen vorm van het sexueele leven op een of ander punt heeft bewaard, en begrijpen wij thans ook, dat de verdrongen infantiele sexueele wenschen de meest voorkomende en sterkste drijfkracht voor de vorming der droomen zijn. [1])

Wanneer het den droom, die erotische wenschen tot uitdrukking brengt, kan gelukken, in zijn manifesten inhoud onschuldig on-sexueel te schijnen, kan dit slechts op ééne wijze mogelijk worden gemaakt. Het materiaal der sexueele voorstellingen mag niet als zoodanig worden voorgesteld, doch moet in den droominhoud worden vervangen door

[1]) In strijd met wat men gewoonlijk zoo maar aanneemt, heeft ook het kind sexualiteit (al wordt dit woord door FREUD in een uitgebreider beteekenis gebruikt dan men gewoonlijk doet). Deze sexualiteit bestaat van af de geboorte, en wel aanvankelijk slechts als aanrakingslust (o. a. het duimzuigen der kleine kinderen). De lustgevoelens ontstaan in het begin bij aanraking van bepaalde deelen van het lichaam, en eerst véél later krijgt een enkel gebied (de geslachtsdeelen) de voorkeur. De sexualiteit van het kind bestaat uit een samenstelling van een aantal verschillende neigingen, waarvan er in den loop der opvoeding eenige worden onderdrukt, tot tenslotte datgene ontstaat, wat we als de normale sexualiteit van den volwassene beschouwen. — Het is inderdaad voor alle ouders en opvoeders van groot belang, dat zij zich eens uitvoeriger op de hoogte stellen van FREUD's voorstelling van de kinderlijke sexualiteit die in elk geval meer met de waarheid overeenkomt dan de belachelijke en volmaakt onware voorstelling, die men gewoonlijk daarvan geeft. [Vert.]

aanduidingen, toespelingen en dergelijke wijzen van indirecte voorstelling, maar ter onderscheiding van andere soorten van indirecte voorstelling mag de in den droom gebruikte niet terstond begrijpelijk zijn. Men is gewoon, de voorstellings-middelen, die aan deze vereischten voldoen, aan te duiden als symbolen van hetgeen zij voorstellen. Hierop is in het bijzonder de aandacht gevestigd, sinds men heeft opgemerkt, dat droomers die eenzelfde taal spreken ook dezelfde symbolen gebruiken, en dat zelfs in sommige gevallen bij volkeren, die zeer verschillende talen spreken, toch dezelfde symbolen bestaan. Aangezien de droomers zelf de beteekenis van de door hen gebruikte symbolen niet kennen, blijft het voorloopig een raadsel, waardoor deze symbolen in betrekking zijn gebracht tot hetgeen zij vervangen of aanduiden. Het feit zelf staat echter vast, en krijgt beteekenis voor de techniek der droomuitlegging, want met behulp van de kennis der droomsymboliek is het mogelijk de beteekenis van de afzonderlijke elementen van den droominhoud, of van bepaalde stukken van den droom, of soms zelfs van geheele droomen, te begrijpen zonder dat men den droomer naar zijn invallen behoeft te vragen. Wij naderen zoo het volks-ideaal van de droomuitlegging, en keeren tevens min of meer terug tot de uitleggingstechniek der oude volkeren, voor wie droomuitlegging altijd neerkwam op uitlegging door symboliek [1]).

Ofschoon de studiën over de droom-symbolen nog lang niet tot een beslissend resultaat zijn gekomen, kunnen wij toch met zekerheid een aantal algemeene stellingen en speciale

---

[1]) Men denke er aan dat dit n i e t wil zeggen dat droomen de toekomst voorspellen (zie blz. 55). [Vert.]

opgaven hieromtrent geven. Er zijn symbolen, die bijna altijd op dezelfde manier vertaald moeten worden, zoo beteekent keizer en keizerin (koning en koningin) de ouders. Het meerendeel der droomsymbolen dient tot het voorstellen van personen, lichaamsdeelen en handelingen, waarvoor erotische belangstelling bestaat, en vooral de geslachtsdeelen kunnen door een aantal vaak zeer verrassende symbolen worden voorgesteld, en allerlei verschillende voorwerpen worden voor de symbolische aanduiding van de geslachtsdeelen gebruikt. Wanneer in den droom het mannelijke geslachtsdeel wordt voorgesteld door scherpe wapens, lange en stijve voorwerpen zooals boomstammen en stokken; het vrouwenlichaam door kasten, doozen, wagens, kachels, dan is het Tertium comparationis, datgene wat al deze voorwerpen gemeen hebben met hetgeen zij voorstellen, ons direct duidelijk, maar niet bij alle symbolen wordt het begrijpen van het verband (tusschen het ding en zijn symbool) ons zoo gemakkelijk gemaakt. Symbolen als dat van de trap en het trappenklimmen voor de geslachtsgemeenschap, de das voor het mannelijk lid, of het hout voor het vrouwenlichaam, worden door ons met ongeloof ontvangen, zoolang wij niet langs anderen weg tot inzicht zijn gekomen van het wezen dezer symbolen. Een groot aantal droomsymbolen is trouwens bisexueel, deze kunnen, al naar het verband waarin ze worden gebruikt, betrekking hebben op het mannelijk of op het vrouwelijk geslachtsdeel.

Er zijn symbolen die algemeen verbreid zijn, die men aantreft bij alle droomers van eenzelfde taal of ontwikkeling, en andere symbolen die slechts voorkomen bij één enkel individu, die door den enkeling uit zijn voorstellingsmateriaal zijn gevormd. Bij de eerstgenoemde onderscheidt men die,

welke door het spraakgebruik het recht verkrijgen, het sexueele te vertegenwoordigen (b.v. de symbolen, afkomstig van den landbouw, zooals voortplanting, zaad), en andere, waarbij het verband van het sexueele schijnt te wortelen in de oudste tijden en in de duistere diepten van het ontstaan onzer denkbeelden. De symboolvormende kracht is ook heden ten dage voor de beide genoemde soorten symbolen niet uitgeput. Men neemt waar, dat pas uitgevonden dingen, (zooals het luchtschip), onmiddellijk tot algemeen gebruikelijke sexueele symbolen worden verheven.

Het ware dwaas te verwachten, dat de kennis (zelfs al ware deze ook nog zoo grondig) van de droomsymboliek (de „taal der droomen") zou kunnen maken dat wij het uitvragen van den droomer naar zijn invallen bij den droom niet meer noodig hadden, en dat wij zoo geheel en al tot de techniek der antieke droomuitlegging zouden terugkeeren. Afgezien van de individueele symbolen en van de onbestendigheid in het gebruik van de algemeene symbolen, weet men nooit, of een element van den droominhoud symbolisch of in zijn eigenlijke beteekenis moet worden uitgelegd, en men weet zeker, dat niet de geheele inhoud van den droom symbolisch moet worden uitgelegd. De kennis van de droomsymboliek zal ons altijd slechts de vertaling geven van enkele bestanddeelen van den droominhoud, en zal de toepassing der vroeger gegeven technische regels niet overbodig maken. Zij zal echter als waardevol hulpmiddel juist dan worden aangewend, als de invallen van den droomer weigeren te komen of onvoldoende worden.

De droomsymboliek blijkt ook onontbeerlijk voor het begrijpen van de zoogenaamde „typische" droomen van alle menschen en van de „telkens terugkomende" droomen van

den enkeling. Indien de beschrijving van de symbolische uitdrukkingswijze van den droom in deze korte bespreking zoo onvolledig is uitgevallen, terwijl zij een grootere uitvoerigheid verdiende, dan mogen wij deze nalatigheid wel weer goedmaken door hier te wijzen op een der belangrijkste inzichten, waartoe wij bij de studie van dit onderwerp zijn gekomen.

De droomsymboliek voert ons veel verder dan den droom; zij behoort niet alleen bij den droom, maar beheerscht op dezelfde wijze de voorstelling in de sprookjes, mythen en sagen, in den „Witz" [ui, geestigheid] en in de folklore.[1]) Zij maakt het ons mogelijk de nauwe betrekkingen tusschen den droom en deze scheppingen na te gaan; wij moeten echter in het oog houden, dat zij niet door den droomarbeid wordt voortgebracht, maar een eigenaardigheid — waarschijnlijk van ons onbewuste denken is, welke aan den droomarbeid het materiaal voor de verdichting, verschuiving en dramatiseering levert.

XIII.

Ik beweer niet, dat ik op alle droomproblemen licht geworpen heb, en evenmin dat ik de hier besprokene overtuigend heb behandeld. Wie belang stelt in den geheelen omvang der droomliteratuur, zij verwezen naar het boek van Sante de Sanctis: I sogni, Torino 1899[2]); wie de uitvoeriger argumenten voor de door mij verdedigde

---

[1]) Zie o. a.: Dr. Karl Abraham, De droom en de mythologie, een bijdrage tot de psychologie van de menschheid, vert. en van aant. en een inl. voorzien door J. Stärcke. (Leiden, S. C. v. Doesburgh, 1914).

[2]) Hiervan bestaat een duitsche bewerking door Dr. O. SCHMIDT (Halle, 1901). Dit werk is echter zeer arm aan eigen nieuwe gedachten; trouwens een groot deel van de overige droomliteratuur is onbevredigend en oppervlakkig, vergeleken bij het werk van FREUD. [Vert.]

opvatting van den droom zoekt, vindt deze in mijn werk: Die Traumdeutung, Leipzig und Wien 1900. [1]) Ik zal slechts nog aangeven, waar deze onderzoekingen over den droomarbeid verder nog heenleiden.

Beschouw ik als doel van een droomuitlegging het vervangen van een droom door de latente droomgedachten, dus het ontrafelen van het weefsel dat de droomarbeid heeft gesponnen, dan werp ik aan den eenen kant een reeks van nieuwe psychologische problemen op, die betrekking hebben op het mechanisme van dezen droomarbeid zelf, en op het wezen der verdringing en de voorwaarden waaronder deze tot stand komt; aan den anderen kant beweer ik dat er droomgedachten bestaan, die zeer rijk zijn aan psychische scheppingen van de hoogste soort en die voorzien zijn van alle kenteekenen van normale verstandelijke werking, en dat deze gedachten zich toch aan het bewustzijn onttrekken, totdat zij door den droominhoud een verminkt bericht aan het bewustzijn hebben gebracht. Ik moet wel veronderstellen, dat zulke gedachten bij iedereen aanwezig zijn, daar bijna alle menschen, ook de meest normale, in staat zijn te droomen. De verdere, voor de psychologie zoo belangrijke, vragen sluiten zich aan bij de quaestie van het onbewuste der droomgedachten en van de wijze waarop dit in verband staat met het bewustzijn en de verdringing. De beantwoording dezer vragen moeten wij echter uitstellen, totdat de analyse duidelijk heeft gemaakt, hoe andere scheppingen van den zieken geest, zooals de hysterische verschijnselen en de dwanggedachten, zijn ontstaan.

---

[1]) Van dit werk is in 1914 de vierde vermeerderde druk verschenen.

VERKLARING VAN EENIGE VREEMDE WOORDEN.

aetiologie oorzaken, of leer der oorzaken.
alternatief keuze tusschen twee dingen.
analyse onderzoek door ontleding.
analyseeren onderzoeken door ontleding.
antithetisch een tegenstelling bevattend.
associatie gedachten-verbinding.
bisexueel twee-geslachtelijk.
causaal oorzakelijk.
censuur contrôle die over den inhoud van een courant wordt uitgeoefend, en daaruit de gevaarlijk geachte gedeelten schrapt.
compositie samenstelling.
compromis verdrag.
contradictorisch een tegenstelling of tegenspraak bevattend.
convergeeren naar één punt samenloopen.
cultuur beschaving.
cyclus reeks (schilderijen, gedichten etc.).
demonen duivels. Ook: persoonlijke machten.
demonismus leer der demonen.
determineering het bepaald zijn door oorzaken.
determinatieve die iets nader bepalen.
differentieering het ontstaan van onderling verschillende deelen.
elementen eenvoudigste deelen, waaruit iets is samengesteld.
erotisch van verliefden aard (Eros = god der liefde).

S. C. VAN DOESBURGH - Boekhandelaar-Uitgever - LEIDEN.

OVER PSYCHOANALYSE

DOOR

Prof. Dr. SIGM. FREUD LL.D.

MET TOESTEMMING VAN DEN SCHRIJVER VERTAALD DOOR

Dr. J. E. G. VAN EMDEN.

f 0,90.

Dit werkje geeft een beknopte en heldere uiteenzetting der psychoanalyse.

EEN GEVAL VAN HYSTERIE

PSYCHO-ANALYTISCH BEHANDELD

DOOR

Prof. Dr. G. JELGERSMA

HOOGLEERAAR TE LEIDEN.

f 3,25.

Een duidelijke uiteenzetting en de behandeling van een bepaald ziekte-geval volgens de methode van Freud.

DE DROOM EN DE MYTHOLOGIE

EEN BIJDRAGE TOT DE PSYCHOLOGIE VAN DE MENSCHHEID

DOOR

Dr. KARL ABRAHAM

VERTAALD EN VAN AANTEEKENINGEN EN EEN INLEIDING VOORZIEN DOOR

JOHAN STÄRCKE.

ARTS TE AMSTERDAM.

f 1,50.

Een zeer interessante psycho-analytische studie.

BESCHOUWINGEN OVER OORLOG EN DOOD

DOOR

Prof. Dr. SIGM. FREUD

MET TOESTEMMING VAN DEN SCHRIJVER VERTAALD DOOR

Dr. J. E. G. VAN EMDEN.

f 0,65.